

КИЇВСЬКА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ

МАГІСТЕРСЬКА ПРОГРАМА З ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ВРЯДУВАННЯ

ДИПЛОМНА РОБОТА

“Використання культурної інфраструктури як інструменту етнічної чистки на тимчасово
окупованих материкових територіях України”

Студентка: Романюк Анастасія Дмитрівна
Науковий керівник: Гомза Іван Анатолійович,
кандидат політичних наук

Для здобуття освітнього ступеня: Магістр
за спеціальністю: 281 Публічне управління та адміністрування

Київ 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ	6
АНАЛІТИЧНА РАМКА	10
Етнічна чистка	10
Культурна інфраструктура	13
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ	13
РЕЗУЛЬТАТИ	15
Культурна політика центральної влади Російської Федерації на материкових тимчасово окупованих територіях України	15
Культурна політика центральної влади Російської Федерації в Чеченській Республіці	20
Проекти, реалізовані коштом Президентського фонду культурних ініціатив Російської Федерації	21
Діяльність окупаційної виконавчої влади в сфері культури на материкових ТОТ	25
Діяльність Міністерства культури Чеченської Республіки	28
Знищення культурних об'єктів на материкових ТОТ	29
Знищення культурних об'єктів в Чечні	33
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТА ДИСКУСІЯ	35
ВИСНОВКИ	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	40

Анотація. У контексті збройних конфліктів з широким застосуванням насильства, практики агресора, що не включають фізичного насильства, традиційно отримують менше уваги з боку дослідницької спільноти. Тому в дослідженнях російської війни в Україні політики, практики та заходи, що не передбачають фізичного насильства суттєво менше прояснені. У цій роботі ми розглянули управління російською владою сферою культури на материкових ТОТ України через теоретичну призму етнічних чисток. Щоб відповісти на питання, які є стратегії культурної асиміляції для здійснення етнічної чистки на тимчасово окупованих територіях України, ми проаналізували діяльність центральної влади РФ, органів окупаційної влади на ТОТ, видатки Президентського фонду культурних ініціатив РФ, повідомлення медіа та інші свідчення щодо сфери культури на ТОТ та порівняли зі станом культурної інфраструктури в Чеченській Республіці. У результаті виявили свідчення про намір здійснення етнічної чистки на ТОТ російською владою шляхом обмеження доступу до практикування та пізнання української культури та заміщення її російською.

Ключові слова: етнічна чистка, геноцид, Росія, Україна, Чечня, окуповані території, культура.

Кількість слів: 10 525

ВСТУП

Від початку повномасштабної фази російської війни в Україні та після стабілізації лінії фронту між воюючими сторонами, численні свідчення про переслідування, масові тортури, згвалтування та вбивства цивільного населення, руйнування невійськової інфраструктури та об'єктів культурної спадщини як зі звільнених, так і все ще окупованих територій підштовхнули до дискусії про зміну характеру російсько війни в Україні після початку її повномасштабної фази – від війни за території, які Росія вважає своїми до геноцидальної війни на знищення. Значною мірою, швидкий перехід до дискусії в категоріях геноциду – тобто системне переслідування з наміром знищити групи людей за релігійною, етнічною чи національною ознакою – стимулювали докази масового вбивства цивільного населення, виявлених після деокупації частин Київської області на початку квітня 2022 року. Так як першочергово дискусії щодо визначення дій російського політичного та воєнного керівництва як злочину геноциду розгорнулися в медійній та політичній площині, серед академічних та експертних кіл висловлювалися обгрунтовані сумніви щодо доречності таких висновків.

На третій рік повномасштабної війни все ще тривають політичні та академічні суперечки, чи скоює російська влада комплекс воєнних злочинів та злочинів проти людяності, чи все ж скоюване явище є геноцидом в чинному трактуванні міжнародного права. Головне питання полягає в тому, чи достатньо

зафіксованих насильницьких дій, що порушують закони та звичаї війни для їх розгляду в категоріях геноциду та чи спроможна юридична спільнота довести, що за цими діями стоїть намір знищити українців як національну групу?

Значною мірою, ця дискусія вмотивована практичною метою притягнення до відповідальності за скоєні в Україні злочини, а також суперечністю щодо меж трактування визначення геноциду в міжнародному праві відносно початкової концептуалізації цього поняття Рафалом Лемкіним у 1944 році, а саме чи можуть ненасильницькі практики – такі як переслідування за мовною ознакою, обмеження віросповідання, індоктринація через освіту та медіа на окупованих територіях, свідчити про намір знищення українців як групи.

Відповідно, більшість академічної дискусії щодо природи дій Російської Федерації на території України зосереджена навколо доречності використання концепції геноциду щодо російської війни в Україні (Schabas, 2022; Etkind, 2023; Azarov et al., 2023), або довкола спроб пояснити причини та наміри російської влади у скоєнні воєнної агресії. Водночас, значно меншої уваги з боку академічної спільноти отримує спосіб управління російською владою окупованими територіями України, зокрема після їх легалізації в правовій системі РФ. Частково це зумовлено важкодоступністю достовірної інформації з ТОТ.

Враховуючи численні свідчення про репресії на тимчасово окупованих територіях за політичною, релігійною та мовною ознакою, винищення української культурної спадщини, обмеження доступу до української літератури, мілітаризацію освітньої системи, та багато іншого, у рамках цієї роботи ми спробуємо концептуалізувати дії Російської Федерації в категоріях етнічної чистки.

Цей підхід дозволить нам уникнути концептуальної плутанини з множинністю трактування поняття “геноциду” та системно розглянути природу застосування ненасильницьких практик встановлення контролю та управління російською владою тимчасово окупованих територій України на прикладі управління культурною інфраструктурою. Фокус на культурній площині зумовлений виявленою прогалиною, що *попри значну кількість зафіксованих фактів винищення матеріальної та нематеріальної культурної спадщини під час збройних конфліктів, а також застосування репресивних практик щодо культури, мови та релігії переслідуваних етнічних груп, дослідження насильницької культурної асиміляції як інструменту етнічної чистки систематично не проводилося.* У цій роботі ми спробуємо відповісти на **запитання**, чи досягають практики РФ на материкових тимчасово окупованих територіях України рівня етнічної чистки, яке зумовлене **дослідницькою**

проблемою щодо того, як класифікувати дії РФ стосовно цивільного населення на підконтрольних Росії територіях.

Ця робота має **пошуковий дизайн дослідження**, перевагою якого є ширша дослідницька свобода в огляді обраного кейсу. Пошуковий дизайн не обмежує нас чітко сформульованими гіпотезами щодо природи чи механізмів явище, а натомість дозволяє зафіксувати ключові тенденції щодо предмету дослідження. Також враховуючи те, що жоден з оглянутих теоретичних підходів не дозволяє цілісно та вичерпно розглянути та пояснити комплекс політик та практик групи-агресора щодо ідентичності переслідуваної роботи, пошуковий дизайн дозволить нівелювати цей виклик та потенційно доповнити наявні теоретичні підходи до концептуалізації етнічних чисток.

Обмеження такого підходу полягає в тому, що ми не зможемо встановити причинно-наслідковий зв'язок між конкретними діями та їхнім впливом на ідентичність досліджуваних груп населення. Це обмеження, втім, також впливає і з самого предмету дослідження, адже стверджувати про будь-які наслідки тих чи інших впливів неможливо до деокупації захоплених Росією українських територій або забезпечення російською владою доступу до цих територій міжнародних організацій та інших незаангажованих акторів, свідчення та дані яких не викликатимуть сумнівів у їх достовірності. Також цей підхід ускладнює, а подекуди й унеможливує генералізацію висновків до інших випадків та контекстів. Принаймні, екстраполювати результати пошукового дослідження необхідно з великою пересторогою. Водночас, пошуковий дизайн дозволить нам виокремити ключові тенденції та маркери наявності наміру реалізувати транзит ідентичності на певній території та дозволить сформулювати підґрунтя для формулювання гіпотез майбутніх підтверджувальних досліджень.

Ця робота складається з 1) огляду літератури, 2) аналітичної рамки, де концептуалізовані поняття етнічної чистки та культурної інфраструктури. У частині 3) методологічного дизайну описані застосовані методи та обраний масив даних та джерел, на які спирається це дослідження. Наступні розділи включають 4) результати та 5) висновки цього дослідження, а також 6) пропонувані зміни до публічної політики.

У процесі роботи над дипломною роботою, результати дослідження були опубліковані в таких публікаціях:

- Романюк А., Снопко О., Бедовська О. Міцні обійми Пушкіна. Культурна політика росіян на тимчасово окупованих територіях. 2024
- Романюк, А. (2024, March 24). Бібліотечна та музейна справа на службі окупаційного режиму: насадження російської культури на ТОТ. Українська Правда. <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/03/24/7447678/>

- Романюк, А. (2024, March 22). Як Росія навчає українських дітей любити “великую русскую”: дитячі культурні заходи на ТОТ. Цензор.НЕТ. https://censor.net/ua/blogs/3479894/yak_rosya_navcha_ukranskikh_dteyi_lyubiti_vlkuyu_russkuyu_dityach_kulturn_zahodi_na_tot
- Романюк, А. (2024, May 7). Перевиховання дітей, розкрадання музеїв та спалення книг: що РФ робить з культурою України в окупації. ФАКТИ ICTV. <https://fakty.com.ua/ua/opinion/perevyhovannya-ditej-rozkradannya-muzejiv-ta-spalennya-knyg-shho-rf-robyt-z-kulturoyu-ukrayiny-v-okupacziyi/>
- Спеціальна доповідь Уповноваженого з захисту прав людини (буде опублікована найближчим часом)

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Знищення культури та культурної спадщини під час збройних конфліктів хоч і привертає меншу увагу як пересічного спостерігача, так і політичної та академічної спільноти, аніж фізичні вбивства, каліцтва та руйнування, все ж систематично розглядається на різних кейсах міжнародних і громадянських воєн, та інших збройних конфліктів. Особливої розробки проблема знищення культурної спадщини набула в теоретичній парадигмі етнічних чисток. Втім, найбільшої уваги все ще отримали здебільшого винищення саме матеріальної спадщини. Передусім, через те, що цілеспрямоване знищення культурної спадщини є конвенційно визначеним актом злочину завдяки прийняттю та широків ратифікації Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року (Біда, та інші, 2016). Кодифікація зумовлює як стандартизацію підходів до аналізу таких актів, так і є найбільш промовистим визнанням суспільної значимості цієї теми як такої, що також стимулює дослідницьку спільноту до наукової розробки цієї проблематики. Втім, нематеріальній культурній спадщині пощастило дещо менше, адже хоч ЮНЕСКО і визнає необхідність збереження нематеріальної спадщини (Конвенція), норм щодо її захисту наразі немає (Короткий, Савченко, n.d.).

На позначення масового винищення матеріальної культурної спадщини під час збройних конфліктів ЮНЕСКО регулярно використовують неофіційне політичне поняття “культурної чистки”, яке не передбачає юридичних наслідків. Мається на увазі рівнозначні дії, характерні для етнічної чистки, лише в культурній площині (Weiss, 2017). Об’єкти матеріальної культурної спадщини здобули особливе ставлення серед інших руйнувань під час збройних конфліктів, оскільки, як пояснюють Клеппертон, Мартін Джоунс та Сміт (Clapperton, et al, 2017), масове та цілеспрямоване знищення культурної спадщини в контексті

збройних конфліктів є стратегічним кроком, а знищення будівель та інших споруд має символізувати знищення ідентичностей тих спільнот, яким ці будівлі належали та “змінити саму природу цієї спільноти, щоб стерти її існування чи/або запобігти вірогідності її тривкого існування”.

В традиції Бенедикта Андерсона та його розуміння нації як уявленої спільноти, насильницька гомогенізація може проявитися там, де наявність спільноти “інших” за релігійною, етнічною, національною ознакою, тощо постає “живим спростуванням валідності” сформульованого визначення нації (Hayden, 1996). Понад з тим, релігійні та культурні пам’ятки переслідуваної групи слугує фізичним маркуванням простору, на який претендує агресор та фізичним доказом багаторічного існування цієї групи на тій території, котру агресор намагається позиціонувати як моноетнічну (Walasek, 2020).

Акти агресії щодо культури та культурної спадщини, як матеріальної та нематеріальної, а також дискримінаційні політики та практики також розглядаються в теоретичній парадигмі геноциду. Зокрема, автор поняття “геноцид” Рафал Лемкін розглядав знищення переслідуваної групи як *“координований план знищити фундаментальні основи життя національних груп”*, що включає *“дезінтеграцію політичних та соціальних інституцій, а також культури, мови, національних почуттів, релігії та економічного існування національних груп”* (Lemkin, 1944: 79), а в перших драфтах Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду і покарання за нього знищення культури визначалося як одна з технік здійснення геноциду. Однак, через політичну опозицію колоніальних держав, зокрема Франції та США, культурну складову виключили з тексту Конвенції (Bachman, 2019: 48). Через таку концептуальну вузькість юридичного поняття геноциду, більшість політологічних досліджень геноциду формулюють опозиційний наратив до офіційного визначення. Тому, наприклад, Скотт Стросс після огляду 7 основних порівняльних видань з геноцидів зазначав, що не знайшов “хоча б двох авторів, які б поділяли однакове визначення геноциду, і в результаті автори пояснюють абсолютні різні феномени” (Hook, 2021).

Наразі в академічних дослідженнях та міжнародному праві так звані “м’які практики”, тобто, дії, що не включають фізичного насильства або примусового переміщення, здебільшого розглядають як додатковий аргумент доведення наміру скоєння злочину геноциду (Антонович, 2013). Такий підхід уже обирають ті дослідники, котрі працюють над обґрунтуванням геноцидального характеру сучасної російської війни в Україні (Azarov et al., 2023; Кравченко, 2023).

Винищення ідентичності та культури певної групи намагалися розглядати як “культурний геноцид”, а пропоненти цього підходу намагалися кодифікувати це поняття і в міжнародному праві (Mannitz, Drews, 2022; Luck, 2018). Втім,

критики відзначають, що, по-перше, визначення практик, що призводять до знищення культури та ідентичності певних груп є занадто широким, щоб бути застосованим (Schabas, 2000; Bauer, 1999), а по-друге, те, що частина практик, які включає в себе культурний геноцид, наприклад, фізичне знищення культурної спадщини, і так кодифіковані міжнародним правом.

Однак, дебати навколо доречності поняття культурного геноциду часто базувалися на протиставленні застосування фізичного насильства до так званих “м’яких практик”, тобто заходів, спрямованих на культурну асиміляцію та розмивання ідентичності (наприклад, Bauer, 1999), тоді як на практиці знищення ідентичності рідко відбувалося без застосування масового насильства. Аналогічним методом і часто як синонім (наприклад, Nickel, 1994; Benvenuto, 2015) до “культурного геноциду” деякі дослідники працювали в рамках поняття “етноцид” (Heiskanen, 2021, Mann, 2005), яке описували як цілеспрямоване та системне знищення культури та інституцій іншої групи, що може включати “заборону на використання мови, практикування релігії, створення мистецтва звичними способами, зберігати базові соціальні інституції, зберігати пам’ять та традиції, і так далі” (Knuth, 2003: 7).

Якщо матеріальна культурна спадщина символізує “іншість” тієї групи, котру агресор намагається стерти з певної території, тобто відмінну ідентичність цієї групи, чому безпосередній об’єкт агресії, тобто, ідентичність як така здобула значно меншу увагу дослідницької спільноти? Знищення фізичного об’єкту, видиме неозброєному оку, осяжніше для документування факту цього злочину в найдрібніших деталях: дата та час злочину, характер та масштаб руйнування, вид застосованої зброї та можливість оцінити місцевість з точки зору, чи цей акт був суто прагматичним кроком для отримання воєнної переваги, чи не мала іншої функції, окрім знищення як такого, тощо.

Напротивагу, для того, щоб свідчити про безпосередню каузальність між діями агресора та зміною ідентичності, необхідні деталізовані дані про характеристики ідентичності групи до того, як вона зазнала впливу чи насильства з боку агресора, панельні репрезентативні дослідження, що зміна ідентичності на рівні конкретного індивіда та репрезентативно для цілої групи відбулася, та відбулася після інтервенції з боку агресора, та багато інших аспектів зумовлюють всю практичну складність та матеріальну дороговизну таких досліджень. Тому проблематика цілеспрямованого знищення ідентичності та культури zagrożеної групи лишилося у “сірій зоні” як для академічної, так і для юридичної спільноти. Доволі показово, що під час Югославських війн представники Ради Європи закликали “не соромитися турбуватися про культурну спадщину, тоді як

страждають люди, вказуючи на соціально-економічні та психологічні виміри руйнувань” (Walasek, 2020).

Часто дослідники етнічних чисток використовують це поняття як самоочевидне та синонімічний фізичному знищенню на підставі етнічної приналежності (Ahmed, 1995; Bulutgil, 2015; Singleterry, 2010), а один з фундаментальних дослідників цієї теми Майкл Ман навіть підкреслював, що в контексті етнічних чисток будь-які “м’які”, тобто ненасильницькі практики можуть бути названі як чистки не інакше, аніж в лапках (Mann, 2005).

На критику цього підходу нас спершу наштотувхнув той нюанс, що значна кількість авторів, котрі наполягають на лише фізичному аспекті етнічних чисток завше додають уточнення “вбивчі” чистки (murderous cleansing), розвиваючи свій аргумент. Тож якщо ми маємо таку гостру потребу уточнити, що ми говоримо саме про “вбивчу” чистку, тоді чистка може бути ще й іншого роду?

Метою етнічних чисток часто називають консолідацію ефективного контролю над певною територією, зробивши її етнічно гомогенною (Walling, 2000; Petrovic, 1998) та легітимізувати владу групи, котра проголошує, що діє “від імені народу” (Mann, 2005, p. 33). Серед методів здійснення етнічної чистки, окрім консенсусу щодо фізичного винищення чи примусового переміщення, також відзначають “створення умов, неможливих для життя цієї групи” (Kramer, 2001; Blum, et. al, 2007; Bulutgil, 2018; Hagan, 2009; Mann, 2005, Singleterry, 2010). Хоча серед таких умов часто називають все ж умови фізичного виживання (наприклад, обмеження доступу для отримання житла, їжі, роботи, знищення необхідної житлової інфраструктури, тощо), деякі автори все ж припускають, що знищити етнічну групу як таку можна також позбавивши її фундаментальних складових, що визначають їхню окремішність – тобто, відмінної від агресора мови, релігії, колективної пам’яті та міфів, культури, звичаїв та традицій – шляхом асиміляції, тобто, репресивної культурної гомогенізації певної території (Walling, 2000; Heiskanen, 2021; Conversi, 2010). Однак, здійснення етнічної чистки асимілятивним шляхом досі залишається малодослідженим шляхом, а знищення культури та культурної спадщини здебільшого залишається вотчиною колоніальних студій.

З описаного вище спостерігаємо прогалину в академічній літературі, адже попри значну кількість зафіксованих фактів винищення матеріальної та нематеріальної культурної спадщини під час збройних конфліктів, а також застосування репресивних практик щодо культури, мови та релігії переслідуваних етнічних груп, дослідження насильницької культурної асиміляції як інструменту етнічної чистки систематично не проводилося. Ця прогалина зумовлює **дослідницьку проблему**, що полягає у складності класифікувати дії російської влади щодо цивільного населення на підконтрольних РФ територіях

Наявність цієї прогалини зумовлює нинішню складність для концептуалізації “м’яких практик”, які здійснює російська влада на окупованих територіях. Тому у цій роботі ми розглянемо політики та практики російської влади та місцевих окупаційних адміністрацій у культурній сфері, здійснюваних після повномасштабного вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 року на тимчасово окупованих територіях України у порівнянні з відповідними політиками та практиками на території Чеченської Республіки. Відповідно, **аналітичне питання** цього дослідження: чи досягають практики РФ на материкових тимчасово окупованих територіях України рівня етнічної чистки?

АНАЛІТИЧНА РАМКА

Як бачимо з огляду літератури, зв’язок між цілеспрямованим та системним знищенням культури та культурної спадщини й знищенням або примусовим переміщенням з певної території етнічної групи лишився ‘no man’s land’ на перетині різних гарячо дебатованих теоретичних підходів. Саме тому для концептуалізації винищення культури як інструменту етнічної чистки ми синтезуємо різні підходи до визначення етнічної чистки, включаючи внесок до концептуалізації поняття тих авторів, котрі заперечували доречність включення так званих “м’яких практик” до інструментарію таких актів. Так концептуалізація етнічних чисток є першою частиною аналітичної рамки для цієї роботи. Для того, щоб охопити різні прояви, явища та методи функціонування, збереження та передачі культури та культурної спадщини, ми послуговуватимемося поняттям культурної інфраструктури, яка буде характеризована як другий елемент нашої аналітичної рамки.

Етнічна чистка

Широта розуміння етнічної чистки є водночас “благословінням” та “прокляттям” цього теоретичного підходу. “Благословінням”, адже його широта дозволяє охопити ті прояви, інструменти та механізми знищення етнічної групи, які не враховує подібне явище, що визначають як геноцид. “Прокляттям” же є те, що “вузьке” розуміння етнічної чистки, тобто таке, що включає лише фізичне насильство, дублює кодифіковані злочини проти людяності, а розширене розуміння, тобто те, що включає ненасильницькі практики, частина дослідників вважає занадто широким для практичного застосування. Так, наприклад, Манн визначає етнічну чистку як “знищення членами однієї групи, які поділяють спільне походження та культуру іншої такої групи з території, яку переслідувана група визначає як свою”. Хоч Манн і визнає, що винищення культури може бути достатньо для знищення етнічної групи навіть без масових вбивств питомої кількості її представників, а також той факт, що ідентичність можна змінити та

визнає кейси, за яких агресор пропонував переслідуваним індивідам навернутися до своєї ідентичності задля порятунку життя. Однак, він тяжіє до аналітичної ригідності та згоден вживати “чистка” в контексті культури виключно у метафоричному сенсі, посилаючись на те, що винищення культури здебільшого відбувається за рахунок інституційного культурного пригнічення, без застосування насильницьких чи репресивних практик (Mann, 2005: 11).

Схожим чином дихотимізує етнічну чистку та культурну асиміляцію й Конверсі, розділяючи ці дві площини, поділяючи твердження, що навернення “інших” до своєї культури та ідентичності відбувається ненасильницьким шляхом, хоч це і є порушенням прав людини (Conversi, 2010). У подібній традиції, багато авторів не схильні розглядати етнічні чистки із застосуванням ненасильницьких практик (Müller-Crepon et al., 2024; Bulutgil, 2018; Martin, 1998). Хоча, наприклад, маючи подібні до Манна засновки, Веллінг визнає, що етнічна чистка може бути здійснена шляхом форсованої асиміляції.

Через це деякі дослідники критикують використання поняття як такого, аргументуючи це тим, що “етнічна чистка” є нічим іншим, аніж політичним евфемізмом до поняття “геноцид”. Ключовий аргумент полягає в тому, що, по-перше, “етнічна чистка” є здизайнованим агресором поняттям. Ця засторога випливає з того, що піку своєї популярності як у політичному, так і медійному середовищі поняття етнічної чистки досягло під час Югославських війн (1991-2001) та використовувалася урядом Сербії як евфемізм до здійснюваних воєнних злочинів та злочинів проти людяності. По-друге, що це поняття нібито використовується для масового насильства, котре за своєю сутністю та наслідками є геноцидом, однак через недосконалість та “голокостоцентричність” юридичного визначення не може бути доведений в площині міжнародного права (Blum et al., 2007).

Втім, одна з можливих причин формування цієї прогалини полягає у тому, що концептуалізація цього поняття відбувалася на кейсах уже **ескальованого насильства**, тобто, більшість досліджень не фокусувалися на тому періоді, коли насильство ще не набуло такого масового характеру (Petrovic, 1998). Тобто, річ не в тім, що концептуальна невідповідність та недоречність розгляду використання різноманітних “м’яких практик”, таких як репресії та знищення культури, як механізму знищення визначальних характеристики “іншості” певної групи (наприклад, релігії, мови, традиційного мистецтва, тощо) була доведена і показана. Фактично, сам методологічний дизайн досліджень масово насильства в геноцидальних студіях зумовлює випущення цієї складової з поля зору, адже більшість цих елементів або передували, або здійснювалися паралельно із масовим фізичним насильством, депортаціями, тощо (наприклад, знищення єврейської літератури у нацистській Німеччині на початку 1930х років).

Водночас, часто відзначають і важливість винищення об'єктів культурної спадщини та різні способи "стирання" слідів проживання цієї групи на певній території паралельно з фізичним винищенням цієї ж групи на прикладі зміни топоніміки після депортації кримських татар радянським союзом, у Боснії (Walasek, 2020).

Водночас, деякі автори вказують на концептуальні відмінності між геноцидом та етнічною чисткою, а саме в меті застосування, на перший погляд, подібних інструментів: метою геноциду називають повне знищення певної групи, тоді як стратегічною ціллю здійснення етнічної чистки є все ж встановлення ефективного контролю над гомогенізованою територією (Raihani, Bernard, Hidayatu, 2023; Heiskanen, 2021; Walling, 2000), позбувшись групи занадто "інших", котра або опирається загарбнику, або підважує об'єднуючий міф колективної ідентичності групи-агресора (Hayden, 1996).

Окрім спроб політологічної та юридичної концептуалізації, етнічні чистки були предметом досліджень історичного характеру, адже багато авторів фокусувалися на масовому насильстві. в різних історичних та географічних контекстах. Так поступово питання "чому це сталося?" було модифіковане на питання "а чи завжди людство було таким?". Так багато праць присвячено історії етнічних чисток в різних епохах та різних країнах та спровокувало дискусію щодо модерності явища етнічних чисток. Так частина дослідників доводять, що спорадичне бажання знищити котрусь етнічну чи релігійну меншину супроводжувала людську цивілізацію від появи перших державних утворень (Bell-Fialkoff, 1993), тоді як їхні опоненти суперечать, що етнічні чистки є модерним явищем, а кейси новітньої історії мають фундаментальні відмінності у причинах, природі та методах знищення (Mann, 2005; Conversi, 2010, Bauman, 2000; Schmidt, 2000). Хоч у контексті роботи історіографія та зародження в історії людства етнічних чисток не є релеватними до нашого дослідницького питання *per se*, однак ця академічна дискусія сприяла розвитку концептуалізації цього поняття.

Отже, на основі наведених вище теоретичних осмисленням поняття етнічної чистки, у рамках цієї роботи ми розуміємо етнічну чистку як *процес системної, примусової та насильницької гомогенізації певної території шляхом фізичного знищення, примусового перміщення, створення непридатних для життя умов або примусового навернення до національної, етнічної, релігійної чи політичної ідентичності групи-агресора*. У контексті геноциду, у фокусі уваги є переслідування та знищення етнічної, релігійної чи національної групи на досяжній агресору території. Для цього дослідження ми обрали працювати в теоретичній рамці етнічних чисток, адже це поняття фокусується на процесі

досягнення етнічно гомогенної території, що включає, однак не обмежується виключно фізичним знищенням.

Культурна інфраструктура

Як ми зазначали вище, однією з основних підстав до критики культурної асиміляції як інструмента етнічної чистки полягало те, що культуру, її прояви в соціальному житті, її методи та засоби розвитку та збереження, або навпаки придушення та знищення складно зафіксувати однозначно, щоб постулювати, що ті чи інші дії та заходи спрямовані на знищення культури як такої. Дійсно, аналіз культурної політики та заходів потребує дуже виваженого підходу, адже за занадто розширеної операціоналізації в намірах знищити ту чи іншу меншину, розмиваючи її культуру можна запідозрити половину світових ліберальних демократій. Щоб уникнути цієї пастки, у цій роботі знищення культури та культурної спадщини буде здійснюватися через аналіз культурної інфраструктури, яку вибудовує Росія на тимчасово окупованих територіях України.

У цій роботі ми послуговуватимемося визначенням культурної інфраструктури, сформульованим Ревко, Бутко та Попело. Ревко та колеги вбачають культурну інфраструктуру як двохвимірне поняття з “твердим” та “м’яким” рівнями. Під “твердим” рівнем мається на увазі фізична інфраструктура для культурних заходів – приміщення бібліотек, музеїв, будинків культури, кінотеатрів, театрів, галерей, концерт-холів, тощо. “М’який” рівень культурної інфраструктури передбачає комплекс політик, заходів, практик, спрямовані на формування та вдосконалення знання та мереж його поширення, просвітницькі та освітні програми й заходи, розвиток аудиторії, тощо (Butko, et al., 2020).

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ

Описана аналітична рамка спрямовує нас до структуралістського підходу, застосованого Хайденом (Hayden, 1996) для дослідження інституційного рівня, що уможливорює та стимулює акторів до здійснення етнічної чистки. У рамках цього підходу у фокусі нашої уваги – композиція культурної інфраструктури, з точки зору як фізичних/матеріальних ресурсів та контролю над ними, дизайн культурної політики.

Першим викликом цієї роботи слугує обмежений доступ до підконтрольних росії українських територій, адже на момент написання цієї роботи, по-перше, російська влада унеможливорює доступ української влади, громадського сектору, медіа та дослідників до цих територій. Ті ж самі обмеження накладаються і на міжнародну спільноту. Окрім цього, російська влада активно обмежує доступ до засобів масової інформації та непідконтрольному росії сегменту онлайн-простору та активно поліціює фізичний простір та девайси мешканців

тимчасово окупованих територій (Романюк, та інші, 2023), що унеможливило застосування будь-яких соціологічних методів як з точки зору надійності даних, що можливо отримати, так і з точки зору фізичної безпеки потенційних інформантів. Також цензурування ЗМІ з боку російської влади обмежує простір до верифікації отриманих даних про те, що відбувається на ТОТ. Саме тому у цій роботі ми можемо оцінити лише наявність чи відсутність наміру здійснення етнічної чистки з огляду на конструйований російською владою дизайн культурної інфраструктури на ТОТ. Також цензура з боку окупаційної влади не дозволяє говорити про будь-яку репрезентативність та можливість сформувати генеральну сукупність будь-якого набору даних щодо ТОТ.

Враховуючи ці обмеження, в рамках цієї роботи ми послуговувалися методом *thick description*, тобто ми характеризуватимемо культурну інфраструктуру, яку формує російська влада на ТОТ на основі даних різноманітних джерел. До них входять:

- повідомлення українських та міжнародних медіа, що базуються на даних власних інформантів з ТОТ, журналістські розслідування, тощо;
- дані російських державних медіа та місцевих проросійських медіа на ТОТ;
- дані з окупаційних телеграм-каналів, створених російською владою для комунікації з населенням ТОТ (ОПОРА, 2023);
- дані з окупаційних сторінок в російській соціальній мережі “Вконтакте”
- повідомлення українських органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів, державної влади, тощо;
- дослідження українських та міжнародних недержавних організацій, аналітичних центрів, академічних інституцій;

Сформувавши складові та характеристики культурної інфраструктури на ТОТ ми застосували порівняльний аналіз культурної інфраструктури на ТОТ з Республікою Чечня. Ми обрали цей кейс, виходячи з теоретичного засновку, що першочергова мета здійснення етнічної чистки полягає у встановленні ефективного контролю над територією, котру група “інших” вважає своєю. Тому ми обрали суб’єкт федерації, більшість населення якої складає інша етнічна група, аніж російська та щодо якої російська влада зберігає ефективний довгостроковий контроль, навідміну від ТОТ, або “нових регіонів” в трактуванні російського законодавства, активні бойові дії за які досі тривають. Зважаючи на подібність Чечні з українськими материковими ТОТ у тому, що 1) території були приєднані воєнними шляхом, 2) більшість населення цих територій складають представники неросійської етнічної групи, 3) для більшості населення рідною є інша мова, аніж російська, 4) населення Чеченської Республіки зберегло серцевинні характеристики чеченської національної ідентичності, ми прагнемо

перевірити наші висновки щодо управління російською владою материковими ТОТ.

Відповідно, ми дослідили культурні проекти, які фінансує Предидентський фонд культурних ініціатив РФ на ТОТ та на території Чеченської Республіки та здійснили контент-аналіз заявленої мети проведення профінансованих проектів.

Адаптуючи типологію типів насильства та чистки в міжгрупових відносин, розроблену Майклом Манном (Mann, 2005: 12) та індексу етнічної ідентичності групи, використаної Крейгом Альбертом (Albert, 2013), ми сформулювали такі теоретичні очікування:

ТО 1: дискримінація за ознакою мови, релігії, використанням, вироблення чи практикуванням національного мистецтва, одягу, тощо, заохочувана органами державної та/або місцевої влади, або обмеження та заборона органами державної та/або місцевої влади цих практик, а також встановлення контролю над змістом методичної роботи працівників закладів культури – змістом екскурсій в музеях, подій в музеях, бібліотеках, будинках культури та інших культурних просторів свідчить про інституційний примус до прийняття ідентичності групи агресора;

ТО 2: перераховані політики та практики вище, а також системне знищення об'єктів матеріальної культурної спадщини, колекцій музеїв та картинних галерей, літератури українських авторів та книг українською мовою свідчить про часткову чистку за використанням культурної інфраструктури;

ТО 3: перераховані в ТО 1 та ТО 2 політики та практики, а також масове фізичне знищення носіїв культури етнічної групи, що практикують її ознаки свідчить про тотальну етнічну чистку за використання культурної інфраструктури.

РЕЗУЛЬТАТИ

Культурна політика центральної влади Російської Федерації на материкових тимчасово окупованих територіях України

Загалом культурна політика, що впроваджується російською владою на тимчасово окупованих територіях України спрямована на “відновлення російської культури” на ТОТ, яку, з точки зору російської влади, “цілеспрямовано винищувала українська влада”¹, а в публічній риториці російської влади Донецька та Луганська області звучать як “Донбас”, а окуповані частини Херсонської та Запорізької областей – як “Новоросія”², попри офіційні назви цих регіонів в очах російського законодавства – “ЛНР, ДНР, Запорізька та Херсонська області”.

---

¹ IZ.RU. (2023, October 4). Путин указал на истребление русской культуры в новых регионах при украинских властях. Известия. <https://iz.ru/1584305/2023-10-04/putin-ukazal-na-istreblenie-russkoi-kultury-v-novykh-regionakh-pri-ukrainskikh-vlastiakh>

² Тасс. (2023, February 21). Путин: развитие культуры станет приоритетом возрождения мира в Донбассе и Новороссии. ТАСС. <https://tass.ru/obschestvo/17104819>

Системного звітування щодо управління сферою культури не здійснюється ані Міністерством культури РФ, ані місцевими так званими “міністерствами культури” Херсонської та Запорізької областей і так званих “ЛНР” та “ДНР”. Тому для аналізу політики ми збирали дані із заяв російських та місцевих політиків, російських та місцевих медіа, повідомлення прес-служб міністерств культури РФ та на ТОТ.

Після “легалізації” окупації в рамках російського законодавства через псевдореферендуми, російська влада розпочала вибудовування вертикалі управління сферою культури на ТОТ. Перший крок до централізації контролю Кремля над культурою – підготовка нормативно-правової бази. Відразу після приєднання російською владою в так званих “нових регіонах” почав діяти “перехідний період”³, який триватиме до 1 січня 2026 року. За цей час “нові території мають повністю інтегруватися у всі сфери життя держави”, зокрема чинні загальнонаціональні програми в сфері культури. 30 вересня 2022 року, в день підписання Владіміром Путіним указів про “незалежність” Херсонської та Запорізької областей⁴, “міністерство культури Херсонської області” оголосило про перехід культурної сфери на “російські стандарти”⁵, а в Міністерстві культури РФ інтеграцію “нових регіонів” в “культурне життя країни” назвали основним завданням на найближчі роки⁶. Іншими словами, окуповані частини Херсонщини (а в документах РФ — і вся Херсонщина, включно з підконтрольними Україні територіями) тепер братимуть участь у російському національному проєкті “Культура”, котра передбачає розвиток культурної інфраструктури на місцевому рівні – як в контексті матеріально-технічного забезпечення, так і підтримки у реалізації різноманітних програм та заходів, а також кадрова підтримка (<https://национальныепроекты.рф/projects/kultura>). Нам не вдалося зафіксувати послідовного звітування про заходи, що реалізує Мінкульт РФ на ТОТ у рамках проєкту “Культура” – вся доступна інформація відображена у новинних репортажах російських державних медіа та заявах представників Мінкульту РФ.

---

³ Конституционный Суд Российской Федерации. (n.d.). 2 октября 2022 года Конституционный Суд признал соответствующими Конституции РФ международные договоры о принятии в состав Российской Федерации Донецкой и Луганской народных республик, а также Запорожской и Херсонской областей [Press release].

<https://iz.ru/1584305/2023-10-04/putin-ukazal-na-istreblenie-russkoi-kultury-v-novykh-regionakh-pri-ukrainskikh-vlastiakh>

⁴ Гуйван, О. (2022, September 29). Путін підписав укази про "незалежність" Херсонської та Запорізької областей. Суспільне | Новини.

<https://suspiilne.media/287027-putin-pidpisav-ukazi-pro-nezaleznist-hersonskoi-ta-zaporizkoi-oblastej/>

⁵ Министерство культуры Херсонской области. (2022, September 30). Культурная сфера Херсонской области активно переходит на российские стандарты. Вконтакте.

https://vk.com/wall-122204380_210

⁶ Соколова, Е. (2023, March 25). Министр культуры РФ Ольга Любимова: Интеграция новых регионов в культурную жизнь страны – наш безусловный приоритет. Комсомольская правда -. <https://www.kp.ru/daily/27482.5/4738137/>

Як стверджує міністерка культури РФ Ольга Любімова, з “новими регіонами” працюють у режимі “ручного управління” кожним закладом культури на ТОТ⁷. Згідно з її заявою, станом на жовтень 2023 року на ТОТ (окрім Криму) функціонують “більше тисячі бібліотек, майже тисяча будинків культури, майже 160 дитячих шкіл мистецтв і 77 музеїв”⁸. З травня 2022 року російська влада оголосила, що міста та регіони РФ можуть ставати “шефами” окупованих міст та селищ⁹. Проголошуючи “шефство”, місцева влада російського міста чи регіона-“шефа” бере на себе відповідальність за відновлення зруйнованими самими ж росіянами інфраструктури окупованих міст та селищ. З часом “шефство” поширилося і на нижчий рівень – місцеві й комунальні заклади та підприємства можуть ставати “шефами” українських та керувати переходом їхньої роботи на “російські стандарти”.

Як заявила Ольга Любімова, станом на кінець листопада 2023 року всі музеї, що діють на ТОТ, отримали своїх “шефів” з-поміж федеральних музеїв РФ та отримують відповідну підтримку з боку “шефів”¹⁰. Йдеться про майно й обладнання, кадрову підтримку (завезення російських фахівців на ТОТ), організацію професійного навчання у Росії, тобто методичної підготовки фахівців за російськими стандартами. Так, наприклад, у серпні 2023 року 200 працівників з окупованих територій приїхали на “І Всеросійський освітній семінар для фахівців закладів культури нових суб’єктів Російської Федерації” в Тулу¹¹, а у вересні того ж року – ще 130 вчилися “російським стандартам” в Нижньому Новгороді для “перезавантаження” закладів культури¹². У рамках програми “шефства” відбувається і заміна власних музейних експозицій, а також

---

⁷ Минкульт РФ будет оказывать поддержку новым регионам страны в рамках нацпроекта “Культура.” (2023, March 24). Луганский Информационный Центр.

<https://lug-info.ru/news/minkul-t-rf-budet-okazyvat-podderzhku-novym-regionam-strany-v-ramkah-nac-proekta-kul-tura/>

⁸ Глава Минкультуры РФ доложила Президенту о культурной интеграции новых регионов. (2023, October 9). Луганский Информационный Центр.

<https://lug-info.ru/news/glava-minkul-tury-rf-dolozhila-prezidentu-o-kul-turnoj-integracii-novyh-regionov/>

⁹ Штекель, М. (2022, June 20). Для чего Кремль придумал схему «шефских регионов» на оккупированной части Украины. Радіо Свобода.

<https://www.radiosvoboda.org/a/kreml-shefstvo-regiony-ukrainy/31906569.html>

¹⁰ Ольга Любимова. (2023, November 27). В преддверии «правительственного часа» встретились с депутатами фракции «Единая Россия». Telegram. https://t.me/olga_b_lyubimova/4094

¹¹ Российская государственная библиотека. (2023, August 24). Интеграция новых регионов в культурную повестку страны — наш главный приоритет.

<https://www.rsl.ru/ru/all-news/i-seminar-dlya-bibl-novyh-cubjektov>

¹² Культурный курс на новые регионы. (2023, September 29). Российская Государственная Библиотека. <https://www.rsl.ru/ru/all-news/kulturnyj-kurs-na-novyie-regionyi>

регулярне проведення тимчасових виставок музеями-шефами з території РФ¹³¹⁴¹⁵.

Також на ТОТ створюють нові музеї. У Мелітополі наприкінці вересня 2023 року з'явився мультимедійний історичний парк "Росія — моя історія"¹⁶. Подібні парки діють у 24 містах РФ та в Луганську. Цей проєкт називають "наймасштабнішим експозиційним комплексом" у РФ (<https://melitopol.myhistorypark.ru>). Серед його постійних експозицій — виставки, присвячені Рюриковичам, Романовим і ХХ століттю (зокрема 1914–1945 рокам).

У рамках федеральної програми "Культури" на ТОТ з'явилися "автоклуби" — так називають "багатофункціональні пересувні культурні центри", котрі функціонують як мобільні майданчики культурних заходів в населених пунктах, де немає власних закладів культури. Протягом 2023 по материкових ТОТ регулярно курсують 28 таких "автоклубів".

У рамках проголошеної Мінкульту РФ "реновації" бібліотек на ТОТ¹⁷ окрім ремонту та матеріального оснащення відбувається заміна книжкового фонду — завезення російської літератури замість вилученої чи знищеної "екстремістської" української. Протягом 2023 року Мінкульт РФ модернізував 12 бібліотек на окупованих територіях¹⁸, у 2024 року планують модернізувати ще 12 — по 3 в кожній окупованій області¹⁹. Мінкульт РФ заявляє, що у 2023 році завезли в місцеві бібліотеки на ТОТ 410 тисяч екземплярів книжок та веде

---

¹³ Газета Культура. (2024, March 3). В Бердянске открылась выставка Бахрушинского музея «Легенды русского балета».

<https://portal-kultura.ru/articles/news/359608-v-berdyanske-otkrylas-vystavka-bakhrushinskogo-muze-ya-legendy-russkogo-baleta/>

¹⁴ Газета Культура. (2023, March 28). Экскурсоводы из ДНР и Херсона прошли курсы повышения квалификации от Русского музея.

<https://portal-kultura.ru/articles/news/359872-ekskursovedy-iz-dnr-i-khersona-proshli-kursy-povysheni-ya-kvalifikatsii-ot-russkogo-muzeya/>

¹⁵ Газета Культура. (2024, March 6). Российский этнографический музей открыл в Бердянске детский центр.

<https://portal-kultura.ru/articles/news/359166-rossiyskiy-etnograficheskiy-muzey-otkryl-v-berdyanske-detskiy-tsentr/>

¹⁶ В Мелитополе открылся исторический парк "Россия - моя история" - Лента новостей Мелитополя. (2023, September 23). Лента Новостей Мелитополя.

<https://melitopol-news.ru/society/2023/09/23/52824.html>

¹⁷ Ларина, А. (2023, November 8). В новых регионах России обновят библиотеки. Российская Газета. <https://rg.ru/2023/11/08/v-novyh-regionah-rossii-obnoviat-biblioteki.html>

¹⁸ Министерство культуры Российской Федерации. (2022, February 2). 12 модельных библиотек и 5 лабораторий «#ЗнайЧитай» созданы в новых регионах. culture.gov.ru.

https://culture.gov.ru/press/news/12_modelnykh_bibliotek_i_5_laboratoriy_znaychitay_sozdany_v_novykh_regionakh/?sphrase_id=981802

¹⁹ Ларина, А. (2023, November 8). В новых регионах России обновят библиотеки. Российская Газета. <https://rg.ru/2023/11/08/v-novyh-regionah-rossii-obnoviat-biblioteki.html>

науково-методичне перепрофілювання українських бібліотек в окупації для “приєднання в культурну спільноту країни [РФ]”²⁰.

До національного проекту “Культура” входять менші. Так, на ТОТ почали діяти федеральні програми “Мы — Россия” та “Большие гастроли”. У межах першої культурні діячі з ТОТ можуть гастролювати в Росії, а друга передбачає, що артистів з РФ, навпаки, везуть виступати на окуповані території. Мінкульт РФ спільно з Міноборони відродили радянські “агітбригади” — колективи артистів, які приїжджають на підконтрольні РФ прифронтові українські території виступити перед бійцями й місцевими жителями для “підняття бойового духу”. Так, наприклад, протягом 2023 року за вказівкою Департаменту культури Москви по окупованим територіям близько 60 разів, а під час концертного туру Гендиректор “Москонцерту” Ілля Бачурін вів передвиборчу агітацію на ТОТ як довірена особа Владіміра Путіна.

У грудні 2022 року розпочалася підтримка культурних проектів на ТОТ з бюджету Президентського фонду культурних ініціатив за програмою “Єдиний культурний простір: проекти нових регіонів”. Протягом 2022–2023 року так профінансували пов’язані з ТОТ культурні проекти на суму 3,4 мільярда рублів (близько 38,3 мільйона доларів США). Фонд розгорнув активне фінансування культурних проектів на ТОТ від початку повномасштабного вторгнення. Його роботу ми докладніше розглянемо у наступному підрозділі. Згідно зі свідченнями української правозахисної організації “Регіональний центр прав людини”, Президентський фонд фінансує систему “таборів перевиховання”²¹. Розслідування Єльської лабораторії гуманітарних досліджень виявило мережу із 43 таких таборів, куди вивозять депортованих дітей з українських ТОТ для “перевиховання в системі росієцентричної системи академічної, культурної, патріотичної та/або військової освіти” з метою “інтеграції дітей з України у візію російського уряду національної культури, історії та суспільства” (Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health, 2023).

Реставрують і відкривають нові кінотеатри. Як звітує очільниця Мінкульту РФ, станом на жовтень 2023 року на материкових ТОТ функціонує 51 кінотеатр, адже це *“вкрай важливо, щоб молоде й старше покоління могли дивитися ті ж фільми, що йдуть в інших регіонах Росії”*, підкреслює міністерка²². Втім, на ремонтних роботах та технічному оснащенні втручання

²⁰ Культурный курс на новые регионы. (2023, September 29). Российская Государственная Библиотека. <https://www.rsl.ru/ru/all-news/kulturnyj-kurs-na-novyye-regionyi>

²¹ Богданьок, О. (2023, October 30). "Табора перевиховання". Як РФ намагається перетворити українських дітей на ворогів України. Суспільне | Новини. <https://suspiine.media/605893-tabori-perevihovanna-ak-rf-namagaetsa-peretvoriti-ukrainskih-ditej-na-vorogiv-ukraini/>

²² Министр культуры РФ рассказала о развитии кинотеатров в новых регионах. (2023, October 9). Запорожское Агентство Новостей. <https://zonews.ru/news/lyubimova-rasskazala-o-razvitii-kinoteatrov-v-novyh-regionah/>

Москви в сферу кінематографу не закінчується. В тих кінотеатрах, що були збудовані, відремонтовані або оснащені в рамках програми “Культура” починає діяти проєкт “Фонд кінопрокат” від державного Фонду кіно, який відповідає за регіональну дистрибуцію та репертуарне планування відновлених кінозалів²³. Один з напрямків його діяльності – регулярний показ кінофільмів, присвячених “спеціальній воєнній операції” (російський евфемізм до війни в Україні)²⁴.

Культурна політика центральної влади Російської Федерації в Чеченській Республіці

Серед нормативно-правових актів, повідомлень прес-служб міністерств культури РФ та Чечні, а також російських та чеченських медіа нам не вдалося зафіксувати свідчень про втручання центральної влади РФ у реалізацію культурної політики в Чечні.

Як і на ТОГ, на Чеченську Республіку поширюється дія національного проєкту “Культура”. Однак, одразу спостерігаємо першу відмінність, адже в Чечні розроблені локалізовані програми, що реалізуються Мінкультом Чечні²⁵: “Культурне середовище Чеченської Республіки”²⁶, “Творчі люди Чеченської Республіки”²⁷ та “Цифрова культура Чеченської Республіки”²⁸.

Навідміну від “нових регіонів”, як російські політики та медіа називають окуповані території України, вся звітність щодо реалізації проєкту “Культура” доступна на сайті Міністерства культури Чеченської Республіки²⁹, ресурси для реалізації проєкту та визначення розподілу цих ресурсів також покладено на місцевий Мінкульт, який є відповідальним за звітність про виконання проєкту. Від старту програми у 2019 році на території Чечні було реалізовано 60 проєктів коштом Міністерства культури РФ, серед яких 36 спрямовані на матеріально-технічне оснащення, будівництво та ремонти об’єктів культурної інфраструктури, 22 події та 2 реалізовані програми (Romaniuk, 2024c).

---

²³ Тасс. (2022, November 16). Минкультуры и Фонд кино запустят прокат документальных фильмов о СВО. ТАСС. <https://tass.ru/kultura/16344875>

²⁴ так само

²⁵ ЧР активно участвует в национальном проекте «Культура» | Информационное агентство “Грозный-Информ.” (2023, February 1). Grozny Inform. <https://www.grozny-inform.ru/news/society/147829/>

²⁶ ПАСПОРТ регионального проекта Культурная среда Чеченской Республики. (n.d.). <https://gov.mk95.ru/index.php?component=download&file=e8c1711678c4e34ecaf718e869b2fa60aa3cc3b6660745df401f7497b038be4b&view=1>

²⁷ ПАСПОРТ регионального проекта Творческие люди Чеченской Республики. (n.d.). <https://gov.mk95.ru/index.php?component=download&file=ee2667e20b24b69a216f5467e9317e40b7949d8b10e0ce253ddb26ec00523e92&view=1>

²⁸ ПАСПОРТ регионального проекта Цифровая культура Чеченской Республики. (n.d.). <https://gov.mk95.ru/index.php?component=download&file=69161300ca99662454988aa8d04c5d36370310d5dc90b9e3c7b070a6de532339&view=1>

²⁹ Информация о реализации национального проекта «Культура». (n.d.). Министерство Культуры Чеченской Республики. https://gov.mk95.ru/mk_gov_front/page/3/page_id/28614

Серед подій, проведених на території Чечні коштом Мінкульту РФ лише 5 стосувалися російської культури та ідентичності. Дві події були присвячені російській державній символіці та аспектам російської громадянської ідентичності, приурочено до дня прапора РФ, ще дві – бібліотечні заходи, присвячені російським письменникам, остання – фестиваль хорового співу, присвячений Другій світовій війні. Прикметно також те, що в контексті реновації будинків культури та бібліотек, що здійснювалася в рамках програми, якщо відкриття після ремонту супроводжувалося урочистостями – на ньому у всіх зафіксованих присутні, окрім офіційних осіб, були вдягнуті в чеченські національні костюми та в деяких випадках були зафіксовані виступи чеченських пісень та танцю.

Проекти, реалізовані коштом Президентського фонду культурних ініціатив Російської Федерації

Іншим джерелом цільового фінансування сфери культури є Президентський фонд культурних ініціатив (далі “Фонд”), створений за ініціативою Володимира Путіна у 2021 році (<https://xn--80aeeqaabljrdbg6a3ahhcl4ay9hsa.xn--p1ai/>). Фонд фінансує проекти на грантовій основі за певними типами та тематичними напрямками. Ми проаналізували результати конкурсів проектів на фінансування Фондом в період з початку 2022 року по кінець першого кварталу 2024 року та зафіксували 182 проекти, профінансовані для реалізації на українських окупованих територіях та лише 13 проектів – в Чеченській Республіці.

Сумарно на проекти, реалізовані на ТОТ було виділено 1 123 793 616 рублів (майже 12 мільйонів доларів США³⁰), тоді як на проекти в Чечні виділили 56 457 552 рублів (понад 601 тисяча доларів США), що є суттєво меншими витратами навіть за умови того, що під українськими ТОТ мається на увазі 5 регіонів в очах російської влади.

Перемагали у конкурсах на ТОТ проект за 23 тематичними напрямками. Як бачимо з Таблиці 1, найбільше проектів було профінансовано в категоріях проектів, що представляють історичну єдність Донбасу з Росією (32), проектів, спрямованих на просування традиційних духовно-моральних цінностей (25), проекти, спрямовані на інтеграцію ТОТ є єдиний культурний простір з РФ (33) та проекти, спрямовані на формування всеросійської культурної ідентичності (14):

Таблиця 1. Тематичні напрямки проектів, реалізованих коштом ПФКІ на ТОТ

³⁰ за курсом станом на 20.04.2024 (1 долар США = 93,9 російських рублів)

Ми разом. Проекти, що представляють історичну єдність Донбасу з Росією, спадкоємність історії, розвиток побратимських зв'язків Донбасу і звільнених територій з регіонами та містами Росії, гармонійність співіснування людей різних національностей і культур, просвітницькі, освітні, волонтерські та партнерські проекти, зокрема у сфері медіа та культури.	32
Культурний код. Проекти з просування через культуру та креативні індустрії традиційних духовно-моральних цінностей.	25
Ми разом. Проекти, спрямовані на інтеграцію Донбасу та звільнених територій у єдиний культурно-освітній, просвітницький та цивілізаційний простір.	17
Нові можливості. Проекти, спрямовані на інтеграцію Донбасу і звільнених територій в єдиний культурно-освітній, просвітницький і цивілізаційний простір	16
Культурний код. Проекти, спрямовані на популяризацію та збереження загальноросійської культурної ідентичності, зміцнення традиційних російських духовно-моральних цінностей, посилення цивілізаційного впливу Російського світу	14
Я пишаюся. Проекти, спрямовані на висвітлення яскравих і славних сторінок вітчизняної історії, культури та сучасності.	11
Місце сили. Мала батьківщина. Регіональна історія. Локальна ідентичність.	9
Нові можливості. Міжрегіональні проекти, спрямовані на підтримку партнерських зв'язків нових регіонів з регіонами і містами всієї Росії з використанням можливостей єдиного культурно-освітнього та просвітницького простору для самореалізації творчих людей.	7
Народна єдність. Проекти, спрямовані на зміцнення російських духовно-моральних цінностей, посилення цивілізаційного впливу Русского мира, популяризацію та збереження загальноросійської культурної ідентичності, єдності та згуртованості Росії.	7
Молоді лідери. Виявлення та підтримка молодих талановитих лідерів у сфері культури, мистецтва та креативних індустрій.	6
Герої Донбасу - Герої Росії. Проекти про воїнів, ополченців, шахтарів, людей праці - героїв нашого часу і героїв минулого, які об'єднують нас у спільній славі історії.	6
Багатонаціональний народ. Етнокультурне різноманіття Росії - її конкурентна глобальна перевага, її сила і самобутність. 193 народи, 270 мов і діалектів.	4
Історія країни. Віхи. Проекти, присвячені видатним діячам і подіям у житті суспільства та країни.	4
Пишаємося героями і досягненнями Росії. Проекти про воїнів, ополченців, людей праці - героїв нашого часу і героїв минулого, які об'єднують нас у спільній славі історії. Історії яскравих досягнень великої країни.	4
Зміцнення традиційних російських духовно-моральних цінностей в умовах санкційного тиску	3
Популяризація та збереження загальноросійської культурної ідентичності, протидія феномену «скасування культури»	3
Велике російське слово. Літературні, театральні та інші проекти, що ґрунтуються на російській літературі та драматургії.	3
Сила злагоди. Проекти, спрямовані на гармонізацію стосунків між людьми різних поколінь, національностей і конфесій, збереження традицій злагоди, спільної творчості та розвитку.	2
Своїх не кидаємо. Проекти, спрямовані на висвітлення ролі Росії як захисниці інтересів і прав співвітчизників на Донбасі та на територіях, що звільнюються	2

Перемога буде за нами! Творчі проекти, що підтримують захисників країни під час спеціальної воєнної операції.	2
Пишаємося. Просвітницькі та інші проекти, спрямовані на популяризацію діячів культури, освіти, науки, спорту родом із Донбасу і територій, що звільняються, які зробили значний внесок у російську і світову культуру	2
Освітні та наставницькі проекти в галузі культури, мистецтва та креативних індустрій (включно з цифровими технологіями)	1
Нація творців. Російські першовідкривачі, винахідники, вчені, просвітителі. Найкращі креативні досягнення країни. Люди, які змінюють світ на краще.	1

Примітка: власні підрахунки на основі даних, зібраних з сайту ПФКІ (Romaniuk, 2024a).

Тоді як в Чечні ПКФІ профінансували культурні проекти в 9 тематичних напрямках, 2 з яких все ж присвячені українським ТОТ. Через незначну кількість проектів, жоден тематичний напрямок не здобув питомої більшості серед профінансованих проектів. Також, на відміну від ТОТ, для Чечні фінансували проект за напрямком “багатонаціональний народ”, спрямований на висвітлення культурного різноманіття поліетнічної Росії, тоді як на ТОТ проектів за цим напрямком не зафіксовано:

Таблиця 2. Тематичні напрямки проектів, реалізованих коштом ПФКІ в Чечні	
Молоді лідери. Виявлення та підтримка молодих талановитих лідерів у сфері культури, мистецтва та креативних індустрій.	2
Культурний код. Проекти з просування через культуру та креативні індустрії традиційних духовно-моральних цінностей.	2
Історія країни. Віхи. Проекти, присвячені видатним діячам і подіям у житті суспільства та країни.	2
Герої Донбасу - Герої Росії. Проекти про воїнів, ополченців, шахтарів, людей праці - героїв нашого часу і героїв минулого, які об'єднують нас у спільній славі історії.	2
Я пишаюся. Проекти, спрямовані на висвітлення яскравих і славних сторінок вітчизняної історії, культури та сучасності.	1
Ми разом. Проекти, що представляють історичну єдність Донбасу з Росією, спадкоємність історії, розвиток побратимських зв'язків Донбасу і звільнюваних територій, з регіонами та містами Росії, гармонійність співіснування людей різних національностей і культур, просвітницькі, освітні, волонтерські та партнерські проекти, зокрема у сфері медіа та культури.	1
Багатонаціональний народ. Етнокультурне різноманіття Росії - її конкурентна глобальна перевага, її сила і самобутність. 193 народи, 270 мов і діалектів.	1
Культурний код. Проекти, спрямовані на популяризацію та збереження загальноросійської культурної ідентичності, зміцнення традиційних російських духовно-моральних цінностей, посилення цивілізаційного впливу Російського світу	1

Пишаємося героями і досягненнями Росії. Проекти про воїнів, ополченців, людей праці - героїв нашого часу і героїв минулого, які об'єднують нас у спільній славі історії. Історії яскравих досягнень великої країни.	1

Примітка: власні підрахунки на основі даних, зібраних з сайту ПФКІ (Romaniuk, 2024b).

Також ми провели контент-аналіз описаної авторами проєктів-переможців мети проведення цих проєктів на ТОТ та виявили, що найпопулярнішою метою проєктів є просвіта дітей та молоді на окупованих територіях (56 проєктів), інтеграція культурного життя на ТОТ в російське(38), формування та розвиток почуття патріотизму до РФ (23) та духовних цінностей (21), а також професійний розвиток діячів культури на ТОТ (21).

Таблиця 3. Результати контент-аналізу культурних проєктів на материкових ТОТ, профінансованих ПФКІ	
Просвіта дітей та молоді	56
Інтеграція культури ТОТ з Росією	38
Патріотизм	23
Духовні цінності	21
Професійний розвиток діячів культури	21
Історична пам'ять	19
“Спеціальна воєнна операція”	19
Традиційні цінності	17
Залучення мешканців ТОТ до культурного життя	16
Історична єдність та братерство мешканців РФ та мешканців “Новоросії, ЛНР та ДНР”	15
Російські традиції	12
Культурний спадок Донбасу та Криму	12
Популяризація російського мистецтва та діячів	11
Інше	9
Формування громадянської ідентичності	7
Антиукраїнські проєкти	5
“Велика вітчизняна війна”	4
Спадщина кримських татар	2
Російська мова	2
Відродження російської культури	1

Примітка: власні підрахунки на основі даних, зібраних з сайту ПФКІ (Romaniuk, 2024a).

Так само ми здійснили контент-аналіз мети проєктів, що проводилися в Чечні коштом ПФКІ. Навідміну від ТОТ, всі культурні проєкти на яких присвячені російській культурі, ідентичності, та єдності культури “Новоросії та Донбасу” з “всеросійським культурним простором”, ми виявили, що більшість проєктів, профінансованих ПФКІ в Чечні спрямовані все ж спрямовані на розвиток чеченської культури та традицій та просвіти щодо них:

Таблиця 4. Результати контент-аналізу культурних проєктів в Чечні, профінансованих ПФКІ	
Чеченські традиції та культура	8
Патріотизм	6
Духовні цінності	3
“СВО”	3
“Велика вітчизняна війна”	1
Професійний розвиток діячів культури	1
Історична пам’ять	1
Консолідація суспільства безвідносно національності	1

Примітка: власні підрахунки на основі даних, зібраних з сайту ПФКІ (Romaniuk, 2024b).

Діяльність окупаційної виконавчої влади в сфері культури на материкових ТОТ

В контексті культурної політики новоокуповані населені пункти Донеччини й Луганщини стали підопічними “міністерств культури” так званих “ДНР” та “ЛНР”, а от в Херсонській та Запорізькій областях з’явилися власні регіональні “міністерства”.

Напередодні псевдореферендумів, 20 вересня 2022 року “міністерство культури Херсонської області” підписало угоду про намір співпрацювати з Міністерством культури й туризму Калінінградської області³¹. Прикметно, що так званий “уряд Херсонської області” сформував за участі деяких вихідців із Калінінграда — “заступником голови з внутрішньої політики” став Володимир Безпалов, який раніше був першим заступником міністра з муніципального розвитку та внутрішньої політики Калінінградської області, а головою уряду — Сергій Єлісеєв, колишній перший заступник голови уряду — керівник апарату Калінінградської області³². Вже в липні 2023 року так зване “міністерство

³¹ Министерство культуры Херсонской области. (2022a, September 20). Подписано соглашение с Министерством культуры Херсонской области. Вконтакте. https://vk.com/wall-122204380_162

³² Интерфакс. (2022, July 4). Херсонская область сформировала правительство из местных жителей и специалистов из РФ. Interfax.ru. <https://www.interfax.ru/world/850382>

культури Херсонської області” потрапило під санкції Канади³³. Однак офіційний статус “міністерство культури Херсонської області” отримало лише в серпні 2023 року — тоді ця окупаційна структура отримала державний реєстраційний номер у РФ³⁴. Очолив херсонське “міністерство” місцевий колаборант Олександр Кузьменко, який до окупації був директором Херсонської музичної школи №4³⁵.

“Офіційна” комунікація херсонського “мінкульту” відбувається в російській соціальній мережі “Вконтакте”. Перша публікація датована 17 серпня 2022 року й присвячена рекрутингу фахівців творчих професій, бібліотекарів, мистецтвознавців, працівників музеїв, секретарів, діловодів, бухгалтерів, юристів і техперсонал. У той самий день “міністерство” прозвітувало й про перший проведений захід — виставку про “великого російського адмірала” Федора Ушакова в окупованому Херсоні, організовану “Центром культурного співробітництва ім. Святителя Спиридона”.

Фактично сторінка активізувалася на другий рік повномасштабної фази війни в Україні. Дописи “мінкульту Херсонської області” переважно стосуються господарсько-організаційних проблем, хоча інколи трапляються й елементи пропагандистської “просвіти”. Зокрема, з перших публікацій з’явилася постійна рубрика “Херсонщина культурная”. Її заявлена мета — *“відновити історичну справедливість”* і *“зупинити колесо брехні”*, адже українська “пропаганда” буцімто *“викривлювала факти, забувала імена та стирала події”*³⁶. Суголосно з офіційною комунікацією російської центральної влади, “мінкульт” Херсонщини також проголосив пріоритет “відновлення історичної правди” щодо російської культури регіону.

До псевдореферендумів активність сторінки була доволі спорадичною: там розповідали про поодинокі мистецькі виставки, кінопокази, творчі майстер-класи, шкільні мистецькі заходи та конкурси тощо, транслювали оголошення про вакансії у сфері культури. Активність сторінки помітно зросла напередодні “референдумів” — там закликали населення “проголосувати”, звітували про організацію “волевиявлення” та роз’яснювали процедури його проведення.

Після “легалізації” окупації публічні комунікації “мінкульту” стали інтенсивнішими, однак мало змінилися якісно — їх змістове наповнення

³³ У Канаді ввели санкції проти так званих “міністерств” рф в окупованих регіонах України – Рубрика. (2023, July 20). Рубрика.

<https://rubryka.com/2023/07/20/u-kanadi-vvely-sanktsiyi-proty-tak-zvanyh-ministerstv-rf-v-okupovanyh-regionah-ukrayiny/>

³⁴ Мінкультури Херсонской области. (n.d.). <https://www.rusprofile.ru/id/1239500006900>

³⁵ Химерик, Ю. (2023, December 22). Від учителя музики до фейкового міністра: у Херсоні колаборант допомагав росіянам викрадати музейні цінності. Slidstvo.info.

<https://www.slidstvo.info/warnews/vid-uchytelya-muzyky-do-fejkovogo-ministra-u-hersoni-kolaborant-d-opomagav-rosiyanam-vykradaty-muzejni-czinnosti/?tztc=1>

³⁶ Дорогие друзья! Нам очень хочется восстановить историческую справедливость. (2022, August 19). Вконтакте. https://vk.com/wall-122204380_108

лишилося таким самим. Єдина політика, про яку прозвітувало псевдоміністерство — це розробка програми “соціально-економічного розвитку”, щоб діти, що живуть в окупованих частинах Херсонської частини, могли скористатися “Культурною карткою 4+85”³⁷. Також зрідка повідомляли про візити російських чиновників на ТОТ, а працівників “мінкульту” Херсонщини — на територію РФ.

“Міністерство культури”, як і весь “уряд” окупованої частини Запорізької області, сформоване у липні 2022 року. До нього увійшли здебільшого російські чиновники. “Голова уряду” Антон Кольцов, який 6 років працював в уряді Вологодської області РФ, у своєму інтерв’ю для ТАСС зазначав, що “залучає спеціалістів з регіонів РФ — Криму, Ростова-на-Дону, Краснодару”³⁸. Одним із таких “запрошених спеціалістів” став і перший в. о. “міністра культури, спорту і туризму” Запорізької області Радік Ісякаєв (у минулому — підприємець із Мордовії, який керував муніципальним закладом “Малый Иерусалим” в окупованій Євпаторії)³⁹. У січні 2023 року “міністром культури” став Юрій Кованов⁴⁰, а вже в жовтні його замінив Ігор Котляр, який до призначення був “першим заступником міністра курортів та туризму” окупованого Криму⁴¹. Державний реєстраційний номер “міністерство” отримало у січні 2023 року⁴².

Публічна комунікація “міністерства культури Запорізької області” теж відбувається в соціальній мережі “Вконтакте”. Перший допис на його сторінці опублікований 5 листопада 2022 року⁴³, а вже 6 листопада воно розповідало, як “Запорізька область разом із Росією святкувала “День народного единства”⁴⁴. На відміну від херсонського “міністерства культури”, запорізьке активно комунікує зі своїми підписниками з самого початку ведення сторінки. Це помітно і з кількості дописів: херсонський “мінкульт” з 17 серпня 2022 року до 1 грудня 2023

³⁷ Министерство культуры Херсонской области. (2023, September 18). Поехали путешествовать! Вконтакте. https://vk.com/wall-122204380_876

³⁸ Тасс. (2022, August 31). Глава правительства Запорожской области: готовимся войти в состав России. ТАСС. <https://tass.ru/interviews/15599437>

³⁹ Центр журналістських розслідувань. (2022, November 10). «Туризмом в Запоріжжі» призначили керувати скандального росіянина із Мордовії, який раніше працював в окупованій Євпаторії - Центр журналістських розслідувань. <https://investigator.org.ua/ua/news-2/248520/>

⁴⁰ Юрий Кованов заявил что покидает пост руководителя Министерства культуры Запорожской области - Лента новостей Запорожья. (2023, September 23). Лента Новостей Запорожья. <https://zp-news.ru/culture/2023/09/23/213017.html>

⁴¹ Центр журналістських розслідувань. (2023, October 11). В окупаційному «уряді» Запорізької області росіяни міняють міністрів - Центр журналістських розслідувань. <https://investigator.org.ua/ua/news-2/259246/>

⁴² Организация МКСТ ВГА ЗАПОРОЖСКОЙ ОБЛАСТИ. (n.d.). List-Org. <https://www.list-org.com/company/13842601>

⁴³ Министерство культуры Запорожской области. (2022, November 5). Вместе с Россией! Мы рады приветствовать Вас на официальном канале Управления культуры Запорожской области РФ. Вконтакте. https://m.vk.com/wall-216986577_1

⁴⁴ Министерство культуры Запорожской области. (2022b, November 6). Вместе с Россией Запорожская область отмечала День народного единства впервые. Вконтакте. https://m.vk.com/wall-216986577_11

опублікував лише 985 дописів, а запорізький з 5 листопада 2022 року до 1 грудня 2023 — 6976.

Контент сторінки “міністерства культури Запорізької області” здебільшого стосується подій, які організовує окупаційна влада. Часто ці заходи проводять паралельно з аналогічними заходами в Росії, як-от щорічний загальноросійський етнографічний диктант⁴⁵. Крім того, “мінкульт” комунікує про виставки, концерти, заходи, присвячені російській армії, відзначення російських державних свят тощо⁴⁶.

Значну частину своєї комунікації “міністерство” приділяє дітям. Установа звітувала про вивезення дітей з тимчасово окупованих частин Запорізької області до Євпаторії на “оздоровлення”⁴⁷. Йшлося і про те, як дітям та молоді розповідають про “велику російську культуру” (найчастіше — про Пушкіна)⁴⁸ і “максимально сприяють” їхньому творчому розвитку (як-от у випадку з пошуком балалайки для дівчинки, яка випадково забула її вдома)⁴⁹. “Міністерство” заохочувало “нових громадян Росії” вивчати законодавство, історію і традиції країни-окупанта — наприклад, влаштовувало онлайн-олімпіади на знання Конституції РФ⁵⁰.

Діяльність Міністерства культури Чеченської Республіки

Як ми уже зазначали раніше, Мінкульт Чечні є ключовим актором в контексті реалізації культурної політики в регіоні. На відміну від українських материкових ТОТ, Мінкульт Чечні самостійно розпоряджається бюджетом за підзвітності Мінкульту РФ, включно з дизайном та реалізацією локалізованих напрямків національного проєкту “Культура”.

На противагу до материкових ТОТ, де управління культурної інфраструктури фактично здійснює Мінкульт РФ, Мінкульт Чечні здійснює управління закладами культурної інфраструктури на території Чеченської Республіки – музеями, галереями, мемореальними комплексами, кіноконцертними залами, бібліотеками, як у контексті формального підпорядкування, так і фактичного

---

⁴⁵ Министерство культуры Запорожской области. (2022с, November 8). Знай страну в которой живёшь! Вконтакте. https://m.vk.com/wall-216986577_57

⁴⁶ Министерство культуры Запорожской области. (2023, December 1). В учреждениях культуры Запорожской области отметили День герба Российской Федерации. Вконтакте. https://m.vk.com/wall-216986577_6976

⁴⁷ Министерство культуры Запорожской области. (2022d, November 19). Бодрое утро и большой привет из Евпатории от наших ребят! Вконтакте. https://m.vk.com/wall-216986577_110

⁴⁸ Министерство культуры Запорожской области. (2022е, November 19). ПУШКИН НАШ. И ВСЁ! Вконтакте. https://m.vk.com/wall-216986577_115

⁴⁹ Министерство культуры Запорожской области. (2022f, November 21). Дети ZO в Крыму: начались занятия допобразования. Вконтакте. https://m.vk.com/wall-216986577_129

⁵⁰ Министерство культуры Запорожской области. (2022g, December 5). ЗНАЙ СВОЮ КОНСТИТУЦИЮ! Вконтакте. https://m.vk.com/wall-216986577_238

управління⁵¹. Керівництво Міністерства сформовано з місцевих управлінців⁵², тоді як на ТОТ рівень місцевого управління сформований частково з росіян.

Мінкульт Чечні є засновником ДБУ “Центр народної творчості”⁵³. Діяльність Центру спрямована на вивчення, збереження та розвиток нематеріальної спадщини Чечні; проведення різних культурних заходів та підвищення кваліфікації працівників в сфері культури; організаційна, інформаційна, методична та творча підтримка закладів культури в сфері збереження та розвитку традиційної народної культури; підтримка колективів та сприяння розвитку народної творчості, промислів, ремесел та традицій народів, що проживають в Чечні. Також Центр координує діяльність 7 етнокультурних центрів, спрямованих на розвиток та популяризацію чеченської культури⁵⁴.

Знищення культурних об’єктів на материкових ТОТ

Російська влада активно розчищувала простір для ефективного насадження російської культури. Для цього об’єкти української матеріальної культурної спадщини, українську літературу - класичну та сучасну, об’єкти мистецтва та інші вилучають чи знищують. Там, де можливо, росіяни намагаються присвоїти собі українське мистецтво, фреймуючи їх авторів як російських діячів. Таким чином російська центральна та окупаційна влада цілеспрямовано та системно намагається придушити збереження та передачу української культури на окупованих територіях, стерти сліди її існування та створити “ісконно російські землі” в захоплених містах та селах.

Для легалізації розкрадання української історико-культурної спадщини в Росії ухвалили спеціальний закон⁵⁵. Ним росіяни дозволили собі автоматично, без проведення експертизи вносити об’єкти культурної спадщини, розташовані на території так званих “ЛНР”, “ДНР”, Херсонської та Запорізької областей, до

---

⁵¹ ПОДВЕДОМСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ. (n.d.). Министерство Культуры Чеченской Республики. <https://mk-chr.ru/podvedomstvennye-organizatsii/>

⁵² РУКОВОДСТВО. (n.d.). Министерство Культуры Чеченской Республики. <https://mk-chr.ru/ministerstvo/rukovodstvo/>

⁵³ Устав/положение. (n.d.). Государственное Бюджетное Учреждение “Центр Народного Творчества.”

<https://cntgrozny.ru/2022/12/11/%d1%83%d1%81%d1%82%d0%b0%d0%b2-%d0%bf%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b6%d0%b5%d0%bd%d0%b8%d0%b5/>

⁵⁴ Культура для всех. В Чеченской Республике функционируют 8 национально культурных центров — Вести Чеченской Республики. (2023, February 3). Вести Чеченской Республики. <https://vesti095.ru/2023/03/kultura-dlya-vseh-v-chechenskoj-respublike-funktsioniruyut-8-natsionalno-kulturnyh-tsentrov/>

⁵⁵ Федеральный закон от 18.03.2023 № 63-ФЗ “Об особенностях правового регулирования отношений в области культуры в связи с принятием в Российскую Федерацию Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области и Херсонской области и образованием в составе Российской Федерации новых субъектов - Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области и Херсонской области.” (2023, March 18). Официальное Опубликование Правовых Актов. <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202303180002>

реєстру об'єктів культурної спадщини (пам'яток історії та культури) народів Російської Федерації й об'єктів культурної спадщини регіонального або місцевого (муніципального) значення.

Втім, так само легко, як увійти до державних реєстрів, об'єкти культурної спадщини входять можуть свій особливий статус і втратити, що ставить під значний ризик їх збереження. Згаданий закон дозволяє вільне переміщення об'єктів історико-культурної спадщини, архівних документів та бібліотечних фондів із ТОТ по території РФ без документування цього процесу. Подібним чином після анексії Криму у 2014 році понад 150 тисяч культурних матеріальних цінностей кримських татар потрапили в російські державні реєстри⁵⁶. Також Мінкульт РФ дозволив "ремонт і реставрацію" культурних та історичних об'єктів на ТОТ новоствореним фірмам без відповідних ліцензій, що заборонено на території РФ⁵⁷. Російські медійники вже підраховали, що з окупованих музеїв та галерей в музейний фонд РФ *"ввійшли понад 44 тисячі витворів мистецтва вартістю понад мільярд рублів"*⁵⁸.

Суттєвих втрат зазнають окуповані музеї. Втікаючи з Херсона, окупанти пограбували низку місцевих музеїв та архівів: Херсонський обласний краєзнавчий музей, Херсонський обласний художній музей імені Олексія Шовкуненка, Херсонський обласний архів, Херсонську обласну бібліотеку⁵⁹. Розкрадання росіянами українських об'єктів мистецтва та історичної й культурної спадщини називають наймасштабнішим із часів Другої світової

---

⁵⁶ Вовк, К. (2023, June 16). Викрадення культурної спадщини. Як повертати награбовані Росією скарби? :: Свідомі.

<https://svidomi.in.ua/page/vykradennia-kulturnoi-spadshchyny-yak-povertaty-nahrabovani-rosiieiu-skarby>

⁵⁷ Об установлении временных обязательных требований при осуществлении деятельности по сохранению объектов культурного наследия (памятников истории и культуры) народов Российской Федерации (в части проведения работ по ремонту и приспособлению объектов культурного наследия (памятников истории и культуры) народов Российской Федерации) на территориях Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области и Херсонской области без получения лицензии и перечня их грубых нарушений. (2023, June 5). Министерство Культуры Российской Федерации.

<https://culture.gov.ru/documents/ob-ustanovlenii-vremennykh-obyazatelnykh-trebovaniy-pri-osushchestvlenii-deyatelnosti-po-sokhraneniyu0507202301/>

⁵⁸ IZ.RU. (2022, October 12). Собрали коллекции: Музейный фонд РФ пополнится ценностями на миллиард. Известия.

<https://iz.ru/1409315/andrei-tumanov/sobrali-kollekcii-muzeinyi-fond-rf-popolnitsia-tcennostiami-na-miliard>

⁵⁹ Кравченко, Е. (2023, May 4). Доля культурної спадщини України, поцупленої окупантом або навіть держдума рф прийняла закон «Об особенностях правового регулирования отношений в области культуры» - Культура. Голос Криму. Культура. Голос Криму.

<https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/dolia-kulturnoi-spadshchyny-ukrainy-potsuplenoi-okupantom-abo-navishcho-derzhduma-rf-pryniala-zakon-ob-osobennostiakh-pravovoho-rehulyrovanyia-otnoshenyi-v-oblasty-kultury/>

війни⁶⁰. Загалом з Херсона вивезли понад 15 тисяч унікальних артефактів, а з Херсонського художнього музею вкрали 80% музейної колекції⁶¹.

Натомість із Мелітопольського краєзнавчого музею викрали скіфське золото IV ст. до н. е.⁶², а з Маріупольського краєзнавчого музею та Художнього музею імені А. І. Куїнджі вивезли всі цінні експонати — облік втраченого на момент написання звіту ще триває⁶³. За приблизними оцінками, Маріуполь втратив близько 2 тисяч цінних об'єктів (Потапенко, та інші, 2023). Так зване “міністерство культури Херсонської області” на своїй сторінці “Вконтакте” заявляло, що вивезенню експозиції музеїв Херсонщини (яке вони називають “евакуацією”)⁶⁴ та вивезенню об'єктів з ТОТ⁶⁵. Ішлося й про “евакуацію” Каховського історичного музею⁶⁶, всі фонди якої були повністю вивезені окупаційною адміністрацією⁶⁷. Тиску та репресій зазнають і музейні працівники. Згідно зі звітом українського та американського центрів PEN, російські сили викрадали директорку Мелітопольського краєзнавчого музею Лейлу Ібрагімову та кураторку цього ж музею Галину Кучер (місце перебування останньої досі невідоме) (PEN America & PEN Ukraine, 2021).

Хоча російська влада і пояснює вивезення музейних експозицій “евакуацією” заради збереження експонатів через загрозу наближеності до зони

---

⁶⁰ Gettleman, J., & Mykolshyn, O. (2023, January 14). As Russians steal Ukraine's art, they attack its identity, too. The New York Times.

<https://www.nytimes.com/2023/01/14/world/asia/ukraine-art-russia-steal.html>

⁶¹ Янковський, О., & Бадюк, О. (2024, March 13). Вкрадена культурна спадщина: куди окупанти вивезли найцінніші музейні експонати півдня України? Радіо Свобода.

<https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-vkradena-kulturna-spadshchyna-kudy-vyvozyat-okupanty-ekspanaty/32853927.html>

⁶² Барсукова, О. (2024, February 13). Росіяни таки вкрали скіфське золото – Офіс генпрокурора. Українська Правда. Життя. <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/05/10/248597/>

⁶³ Куницький, О. (2023, February 10). Евакуація культури: чи можна було врятувати втрачені об'єкти. dw.com.

<https://www.dw.com/uk/evakuacia-kulturnih-cinnostej-do-i-pid-cas-vijni-ci-mozna-bulo-vratuvati-vtracene/a-64658810>

⁶⁴ Міністерство культури Херсонської області. (2022с, October 30). Міністерство культури Херсонської області активно содействовало евакуации ценностей Херсонского областного краеведческого и Херсонского областного художественного музеев! Вконтакте.

https://vk.com/wall-122204380_300

⁶⁵ Міністерство культури Херсонської області. (2023а, August 16). Спасение и хранение наследия: Центральный музей Тавриды в Симферополе принял фондовую коллекцию Херсонского художественного музея на период конфликта. Вконтакте.

https://vk.com/wall-122204380_813

⁶⁶ Міністерство культури Херсонської області. (2022d, November 18). Сегодня при содействии Министерства культуры Херсонской области прошла эвакуация Каховского исторического музея! https://vk.com/wall-122204380_330

⁶⁷ Горлач, П. (2022, November 25). Росіяни вивезли всі фонди Каховського історичного музею до Криму. Суспільне | Новини.

<https://suspihne.media/culture/324974-rosiani-vivezli-vsi-fondi-kahovskogo-istoricnogo-muzeu-do-krimu/>

бойових дій, тим не менш, “Російська історична спільнота” отримала доручення розробити програму оновлення музейних експозицій на ТОТ⁶⁸.

Розграбовують окупанти й українські архіви. Як зазначав голова Державної архівної служби України Анатолій Хромов, росіяни вивезли близько половини фонду Державного архіву Херсонської області⁶⁹.

Руйнувань зазнають українські місця пам’яті. Демонтаж пам’ятників жертвам Голодомору (їх росіяни називають “символами дезінформації”)⁷⁰ зафіксували у Маріуполі⁷¹ й на тимчасово окупованих частинах Херсонської області⁷². Натомість окупаційні адміністрації встановлюють свої пам’ятники — на Луганщині звели пам’ятник Леніну⁷³, у Маріуполі встановили пам’ятник “будівникам, які відбудовують Маріуполь”⁷⁴.

Полювання на українську літературу розпочалося від самого старту повномасштабної фази війни. Ще у березні 2022 року Головне управління розвідки Міністерства оборони України повідомляло, що російські підрозділи “воєнної поліції” вилучають і знищують на місці або вивозять українську історичну й художню літературу з бібліотек в окупованих населених пунктах Луганської, Донецької, Чернігівської й Сумської областей⁷⁵. Як повідомляв Центр національного спротиву у вересні 2022 року, окупанти вилучили всю українськомовну літературу в Мелітополі⁷⁶. На початку грудня колаборант Ігорь Тернавській, який керує мелітопольською бібліотекою ім. М. Лермонтова, відзвітував, що закупив “на більш ніж мільйон рублів книг сучасних [російських]

---

⁶⁸ Российское историческое общество создаст программу обновления музеев в новых регионах РФ - Лента новостей Мариуполя. (2022, December 13). Лента Новостей Мариуполя.

<https://mariupol-news.ru/society/2022/12/13/26495.html>

⁶⁹ Вагнер, А. (2023, March 29). “Подчищают информацию о себе”. Как Россия вывозит из Украины архивы. Радио Свобода.

<https://www.svoboda.org/a/podchischayut-informatsiyu-o-sebe-kak-rossiya-vyvozt-iz-ukrainy-arhivy/32326473.html>

⁷⁰ Росія зносить пам’ятники жертвам Голодомору в Херсонській області → ZMINA. (2023, November 24). ZMINA.

<https://zmina.info/news/rosiya-znosyt-pamyatnyky-zhertvam-golodomoru-v-hersonskij-oblasti/>

⁷¹ Картка спільного реєстру. (n.d.).

https://ciss.org.ua/ua/sk_page.html?object_code=3027764266603119796

⁷² Росія зносить пам’ятники жертвам Голодомору в Херсонській області → ZMINA. (2023, November 24). ZMINA.

<https://zmina.info/news/rosiya-znosyt-pamyatnyky-zhertvam-golodomoru-v-hersonskij-oblasti/>

⁷³ Степура, А. (2022, November 8). Історикія: Встановлення окупантами пам’ятника Леніну на Луганщині — це символічний жест. Суспільне | Новини.

<https://suspljne.media/311614-istorikina-vstanovienna-okupantami-pamatnika-leninu-na-lugansini-ce-s-ivolicnij-zest/>

⁷⁴ Необычный памятник появился в Мариуполе в честь российских строителей - Лента новостей Мариуполя. (2023, August 21). Лента Новостей Мариуполя.

<https://mariupol-news.ru/society/2023/08/21/54185.html>

⁷⁵ Головне управління розвідки МО України. (2022, March 24). Окупаційні війська вилучають та знищують українську літературу та підручники історії. Telegram. <https://t.me/DIUkraine/194>

⁷⁶ Романенко, В. (2022, September 20). Окупанти воюють з книгами: з бібліотек Мелітополя вилучили всю українську літературу. Українська Правда.

<https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/20/7368252/>

письменників, російську класику та історичну літературу”⁷⁷. Ще до легалізації в російському законодавстві псевдореспубліки, ватажки так званої “ДНР” вели власні списки екстремістських матеріалів. З кінця травня 2022 року “мінюст ДНР” оголосив про гармонізацію списку “екстремістських матеріалів” зі списками заборонених матеріалів на території РФ⁷⁸. Тоді ж “мінкульт ДНР” відправив співробітників “Донецької республіканської універсальної наукової бібліотеки ім. Крупської” вилучати “літературу, спрямовану на фальсифікацію історії, формування хибного уявлення про події, зокрема періодів Першої світової, Великої вітчизняної війни та сучасності”⁷⁹.

Така сама ситуація склалася й на Луганщині⁸⁰. У кінці січня 2023 року голова Луганської ОВА повідомив, що “міністерство освіти і науки ЛНР” видало вказівку керівникам адміністрацій міст та районів і підвідомчим освітнім організаціям вилучити з фондів шкільних бібліотек книги за списком із 365 позицій⁸¹. Акти про вилучення української навчальної та художньої літератури були знайдені і на звільнених територіях Харківської області⁸². В області також фіксували спалення українських книг у котельнях⁸³. За даними Центру національного спротиву, протягом 2023 року росіяни завезли на ТОТ близько 2,5 млн російських книг⁸⁴.

Знищення культурних об’єктів в Чечні

Матеріальна культурна спадщина значною мірою постраждала під час Чеченських воєн. Так внаслідок воєнних дій було зруйновано будівлі та значною мірою зруйновано або пошкоджено колекції Чеченського об’єднаного музею, Національної бібліотеки, Республіканської дитячої бібліотеки, філармонію,

⁷⁷ Ларина, А. (2023, November 8). В новых регионах России обновят библиотеки. Российская Газета. <https://rg.ru/2023/11/08/v-novyh-regionah-rossii-obnoviat-biblioteki.html>

⁷⁸ Особенности ведения Республиканского списка экстремистских материалов. (2022, July 27). Министерство Юстиции Донецкой Народной Республики.

<https://minjust-dnr.ru/osobennosti-vedeniya-respublikanskogo-spiska-ekstremistskih-materialov/>

⁷⁹ Начата работа по выявлению экстремистской литературы в общедоступных (публичных) библиотеках на освобожденных территориях - Лента новостей Мариуполя. (2022, May 25).

Лента Новостей Мариуполя. <https://mariupol-news.ru/culture/2022/05/25/4126.html>

⁸⁰ Росіяни на ТОТ сходу України знищили майже всю українську літературу. (2023, November 14). Центр Національного Спротиву.

<https://sprotyv.mod.gov.ua/rosiany-na-tot-shodu-ukrayiny-znyshhyly-majzhe-vsyu-ukrayinsku-literaturu/>

⁸¹ Росіяни вилучають українські книги на ТОТ. (2023, April 25). Центр Національного Спротиву.

<https://sprotyv.mod.gov.ua/rosiany-vyluchayut-ukrayinski-knygy-na-tot/>

⁸² Казанський, Д. (2022, September 11). Акты об изъятии из школ украинской литературы, которые были обнаружены на освобождённых территориях Харьковской области. Telegram.

<https://t.me/kazansky2017/4076>

⁸³ Окупанти спалюють на ТОТ українські книги в котельнях. (2023, April 25). Центр Національного Спротиву. <https://sprotyv.mod.gov.ua/okupanty-spalyuyut-na-tot-ukrayinski-knygy-v-kotelnyah/>

⁸⁴ Росіяни на ТОТ сходу України знищили майже всю українську літературу. (2023, November 14). Центр Національного Спротиву.

<https://sprotyv.mod.gov.ua/rosiany-na-tot-shodu-ukrayiny-znyshhyly-majzhe-vsyu-ukrayinsku-literaturu/>

Чеченського театру драми імені Нурадїлова, Російського драматичного театру імені Лермонтова, Республіканський ляльковий театр, Аргунський музей-заповідник, та багато інших (Elbuzdukaeva, Bersanova, 2022).

Ще під час активних бойових дій на території Чечні було укладено домовленість з Міністерством культури РФ про прийняття на зберігання та реставрацію колекцій музеїв та художніх галерей Чеченської Республіки (Buchkova, 2021). Хоча “зберігання та реставрація” і нагадує описані вище практики на ТОТ, відмінність полягає у, по-перше, формалізації цих угод та умов повернення об’єктів культурної спадщини, а, по-друге, що ці умови справді були виконані – Мінкульт РФ повернув утримувані на збереженні експонати у відновлені культурні установи в Чечні^{85 86 87}.

Лише протягом перших 4 місяців 2024 року лише в Національній бібліотеці Чеченської Республіки ім. А.А. Айдамірова ми зафіксували 12 заходів, присвячених чеченському мистецтву, літературі та традиціям, включно з днем пам’яті депортації чеченців та інгушетів 1944 року⁸⁸, а також заходи, присвячені художній літературі чеченською мовою^{89 90 91 92}. Окрім цього, в бібліотеці функціонує постійний клуб “любителів чеченської літератури”⁹³.

На території республіки також функціонує Союз письменників Чеченської Республіки, котрий підтримує місцевих письменників та займається виданням

---

⁸⁵В Чечню вернули украденные во время войны музейные экспонаты. (2018, July 23). Radio Free Europe / Radio Liberty. <https://www.kavkazr.com/a/29384644.html>

⁸⁶В Грозном после восстановления открыли Национальный музей Чечни. (2007, May 21). Регнум. <https://regnum.ru/news/830580>

⁸⁷В нацмузей Чечни вернут 60 картин, уцелевших во время военных действий. (2021, December 21). Аргументы И Факты. https://stav.aif.ru/culture/event/v_nacmuzey_chechni_vernut_60_kartin_ucelevshih_vo_vremya_voen_nyh_deystviy

⁸⁸День памяти. (2024, February 23). Национальная Библиотека Чеченской Республики Им. А.А. Айдамірова. <https://chechenlibrary.ru/2024/02/23/den-pamyati/>

⁸⁹В библиотеке прошел вечер памяти Шаарани Джамбекова. (2024, February 21). Национальная Библиотека Чеченской Республики Им. А.А. Айдамірова.

<https://chechenlibrary.ru/2024/02/21/v-biblioteke-proshel-vecher-pamyati-shaarani-dzhambekova/>

⁹⁰В Национальной библиотеке Чеченской Республики состоялась презентация новой книги Нурди Пашаева. (2024, February 16). Национальная Библиотека Чеченской Республики Им. А.А. Айдамірова.

<https://chechenlibrary.ru/2024/02/16/v-naczionalnoj-biblioteke-chechenskoj-respubliki-sostoyalas-prezentacziya-novoj-knigi-nurdi-pashaeva/>

⁹¹«Нана, туйра дийцахьа» – новая книга для детей. (2024, January 30). Национальная Библиотека Чеченской Республики Им. А.А. Айдамірова.

<https://chechenlibrary.ru/2024/01/30/nana-tujra-dijczaha-novaya-kniga-dlya-detej/>

⁹²Презентация книги «Нохчийн меттан кесталлин дошам» («Частотный словарь чеченского языка») прошла в библиотеке. (2024, January 24). Национальная Библиотека Чеченской Республики Им. А.А. Айдамірова.

<https://chechenlibrary.ru/2024/01/24/prezentacziya-knigi-nohchijn-mettan-kestallin-dosham-chastotnyj-slovar-chechenskogo-yazyka-proshla-v-biblioteke/>

⁹³Тасс. (2018, January 26). Досье: Национальная библиотека Чеченской Республики имени Абузара Айдамірова. ТАСС. <https://tass.ru/info/4895070>

літератури чеченською мовою⁹⁴. Понад з тим, на рівні республіки діє Інститут чеченської мови, відповідальний за збереження та популяризацію національної мови, формування словників чеченської мови та чеченсько-російських перекладачів, розробку підручників та навчальних матеріалів, а також підвищення кваліфікації вчителів чеченської мови⁹⁵. Проводяться конференції, присвячені чеченській літературі⁹⁶, день чеченської мови є національним святом на рівні республіки⁹⁷. Згідно із заявами голови республіки Рамзана Кадірова, захист та популяризація національної мови є одним з пріоритетів на рівні республіки⁹⁸.

Водночас, ми зафіксували подібні до ТОТ практики руйнування пам'ятних місць. Наприклад, влада Чечні демонтувала меморіал депортації чеченського народу, закладений за короткого періоду незалежності Чечні після розпаду СРСР за правління Джохара Дудаєва⁹⁹. Водночас, частина об'єктів культурної та історичної спадщини, навмисно зруйнованої під час Чеченської війни відновили або відновлюють. Так, наприклад, влада Чечні відновила середньовічні Хаскалинську та Ушкалойську вежі, зруйновані під час воєнних дій¹⁰⁰.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТА ДИСКУСІЯ

Отже, розглянувши політики та практики Російської Федерації на материкових ТОТ України, спостерігаємо численні докази виконання російською владою проголошеного наміру “відновити російську культуру на Донбасі та Новоросії”. Втім, заявлене “відновлення” відбувається за умов повного ігнорування будь-якої інакшої, аніж російської культури та має ознаки фактичного заміщення місцевих культурних практик російськими. Передусім, місцеві актори на ТОТ мають суттєво обмежений доступ до дизайну культурної політики в регіонах: місцеве Міністерство культури частково сформована управлінцями з РФ, а місцеві міністерства культури фактично не мають

⁹⁴ За последние годы в Чечне издано больше художественных книг, чем за десятки лет советской власти. (2016, April 24). ЧГТРК ГРОЗНЫЙ. <https://grozny.tv/news/society/12491>

⁹⁵ Хож-Бауди Дааев посетил Институт чеченского языка. (2024, January 10). ЧГТРК ГРОЗНЫЙ. <https://grozny.tv/news/education/59277>

⁹⁶ В Грозном состоится Всероссийская научно-практическая конференция, посвященная чеченскому языку. (2021, March 24). ЧГТРК ГРОЗНЫЙ. <https://grozny.tv/news/education/42539>

⁹⁷ Рамзан Кадыров поздравил жителей региона с международным Днем родного языка. (2020, February 21). ЧГТРК ГРОЗНЫЙ. <https://grozny.tv/news/main/36477>

⁹⁸ Кильдиярова, Н. (2023, November 22). Поднять волну чеченского национализма? Кадыров и родной язык. Radio Free Europe / Radio Liberty. <https://www.kavkazr.com/a/podnyatj-volnu-chechenskogo-natsionalizma-kadyrov-i-rodnoy-yazyk/32692324.html>

⁹⁹ Магомадов, М. (2014, February 21). Мемориал в Грозном: ликвидация памяти чеченского народа. BBC News Русская Служба. https://www.bbc.com/russian/blogs/2014/02/140220_blog_caucasus_chechnya_deportation

¹⁰⁰ Рамзан Кадыров: “В сохранении и восстановлении исторических башен может принять участие каждый житель республики” | Информационное агентство “Грозный-Информ.” (2010, November 9). Grozny Inform. <https://www.grozny-inform.ru/news/politic/21747/>

агентності в дизайні та реалізації культурної політики на ТОТ. Так на щаблі дизайну політики в культурній інфраструктурі на ТОТ ми спостерігаємо системні дії та практики, спрямовані на забезпечення системного контакту мешканців ТОТ з російською культурою.

Центральна влада Російської Федерації має чітко визначений перелік бажаних характеристик, які мають формувати громадянина Росії – сповідування традиційних цінностей, духовних цінностей, патріотизм до своєї (нової) держави та комунітаризм, тобто підпорядкованість індивідуальних інтересів колективним. Хоча і в російських підходах до управління багатонаціональної державою і входять елементи мультикультуралізму та певна підтримка включення відмінних характеристик неросійських народів у складі Федерації, на ТОТ ми не спостерігаємо жодних проявів практикування елементів іншої, аніж російської, ідентичності.

Водночас, розглядаючи управління закладами культури ми спостерігаємо системні заходи з депривації мешканців ТОТ до пізнання та практикування української культури шляхом “чистки” та заміщення фондів бібліотек, музеїв та галерей. Українська література конфіскується та часто знищується з міських та шкільних бібліотек, а частина історичної літератури проголошена “екстремістською”, цінні зразки матеріальної культурної та історичної спадщини регулярно вивозять з окупованих територій без відповідного документування переміщення цих об’єктів, що ставить під питання можливість майбутнього повернення цих об’єктів. Працівники сфери культури мають проходити перенавчання на території РФ з метою зміни методологічних підходів роботи. Ми не маємо фактів чи свідчень про контроль над імплементацією результатів “навчання”, однак наразі відомі факти фізичних погроз та викрадення працівників сфери культури, що відмовлялися співпрацювати з окупаційною владою.

Поруч з обмеженням доступу до пізнання та практикування української культури, російська влада активно здійснює заміщення її російською шляхом завезення музейних експозицій та літератури на ТОТ, проведення заходів, присвячених популяризації російських діячів культури, просвіти щодо російського мистецтва та розвитку заохочуваних російською владою цінностей.

Порівнявши стан культурної інфраструктури на ТОТ з Чеченською Республікою ми побачили, що такий підхід не є універсальним способом російської влади управління суб’єктами федерації. Так у випадку Чечні місцева влада є повноцінним актором у реалізації культурної політики в регіоні, здійснює підтримку та популяризацію чеченських традицій та культури як інституційно, наприклад, фінансуючи функціонування етнокультурних центрів, підтримує книговидавництво чеченських авторів чеченською мовою, проводить масові заходи, присвячені місцевій культурі, традиціям та звичаям.

Подібно до українських ГОТ, Чечня перетворилася на республіку у складі Російської Федерації унаслідок насильницького приєднання збройними силами РФ. Подібно до України, російська воєнна кампанія в Чечні супроводжувалася масові недискриміновані вбивства та тортури щодо цивільного населення, відбувалися цілеспрямоване знищення культурної спадщини, розбудовувалися фільтраційні табори.

Втім, на відміну від України, переслідування та насильства в Чечні мали на меті політичне підкорення. Тобто, чеченець мав право називати себе чеченцем та практикувати чеченські традиції, зберігати власне віросповідання, тощо, допоки слухняно платить свій податок до центрального бюджету Федерації та виконує вказівки центральної влади (наприклад, стає до лав збройних сил, коли російська влада розв'язує чергову війну).

З одного боку, можна заперечити відмінністю часових періодів, адже контроль над українськими територіями наразі лише в процесі становлення. Однак, від самого початку входження Чечні у склад РФ, правління голови Чеченської Республіки Ахмата, а потім і його сина Рамзана Кадірова є націоналістичним. Понад з тим, чеченська влада інструменталізує локальний націоналізм для посилення власного авторитарного правління в регіоні (Russell, 2009). Дослідження чеченської національної ідентичності також підтверджують той факт, що сучасні чеченці зберегли сильну етнічну ідентичність, перебуваючи у вертикалі правління в РФ (Albert, 2013).

Напротивагу, зважаючи на спосіб обґрунтування російською владою ведення війни в Україні – а саме “боротьбу з нацизмом”, до якого прирівнюють український націоналізм, але фактично і будь-які прояви посилення української національної ідентичності – картка, розіграна в Чечні, неможлива на українських ГОТ. У серці метанаративу російської влади щодо виправдання дорогої закордонної війни з високим рівнем людських втрат лежить “відновлення справедливості” заради “братерського народу”, який говорить тієї ж мовою, що і російський солдат та платник податків, дотримується тієї ж самої віри, а діти його народу ростуть на таких самих казках та коліскових, що і його діти. Коли, за логікою російської влади, з'являється лихий чужинець, яким є українська влада, котра буцімто діє за вказівками ворожого колективного Заходу, та намагається цю мову, віру та казки забрати – “брата” потрібно самовіддано захищати. Той факт, що “брат” може говорити іншою мовою, не визнавати Московський патріархат православної церкви та виховувати своїх дітей на інакших книжках докорінно ламає логіку “визвольної боротьби”, яку буцімто російська влада веде на українських територіях.

Важливість “відновлення російської культури” на ГОТ є однією з підвалин “цивілізаційної вищості” народу Росії, котра легітимізує воєнні дії та мобілізує їх

підтримку. Акцентування на причетність до культури, яка дала світові Достоевського, Чайковського та Менделєєва як частина російської громадянської ідентичності та підтримка ідеї персонального вивіщення за рахунок цієї колективної ідентичності як всередині Російської Федерації, так і на зовнішню аудиторію відіграє функцію компенсації за всередньому низький рівень особистого доброго та обмеження прав та свобод громадян державною владою. Тож у разі непотрібності цієї “високої культури” чи її неактуальності для місцевих жителів на завойованих ціною десятків тисяч російських солдат територіях, ефективність цієї компенсаторної функції може знизитися та спричинити послаблення російського режиму.

ВИСНОВКИ

Детальніше результати порівняльного аналізу стану культурної сфери на ТОТ та в Чеченській Республіці описано в таблиці нижче:

Культурна політика центральної влади РФ	
материкові ТОТ України	Чеченська Республіка
– дизайн та виконання проєкту “Культура” для ТОТ здійснюється Міністерством культури РФ, – перенавчання працівників культури з ТОТ здійснюється на території РФ, – управління культурними закладами здійснюється в “ручному режимі” Міністерством культури РФ, – в управлінні музеями діє програма “шефства” російських музеїв над українськими, що включає заміну експозицій музеїв, – “Фонд кіно” здійснює контроль над наповненням кінопрокату кінотеатрів, – під час реновації бібліотек здійснюється заміна книжкового фонду – у рамках програми “Великі гастролі” зафіксовано факти агітації на підтримку російської влади виконавцям гастрольної групи,	– національний проєкт “Культура” локалізований на території Чеченської Республіки, дизайн та виконання проєкту здійснює місцеве Міністерство культури – свідчень про перенавчання працівників культури з ТОТ здійснюється на території РФ не виявлено, – управління закладами культури Чечні здійснюється місцевими акторами, – фактів заміни музейних експозицій не зафіксовано, в республіканських музеях наявні виставки, присвячені чеченській культурі, історії та традиціям, – контроль над кінопрокатом кінотеатрів не зафіксовано, – реновація бібліотек не включає заміну книжкового фонду – фактів використання програми “Великі гастролі” як інструменту агітації не зафіксовано – відкриття відремонтованих чи збудованих коштом національної програми “Культура” закладів культури, якщо відбувалося церемоніально, відбувалося за участі виконавців народних танців та співів та репрезентацією народних костюмів

Проекти Президентського фонду культурних ініціатив	
материкові ТОТ України	Чеченська республіка
– реалізовано 182 проекти на суму 1 123 793 616 рублів, – найбільше проектів було профінансовано в категоріях проектів, що представляють історичну єдність Донбасу з Росією (32), проектів, спрямованих на просування традиційних духовно-моральних цінностей (25), проекти, спрямовані на інтеграцію ТОТ є єдиний культурний простір з РФ (33) та проекти, спрямовані на формування всеросійської культурної ідентичності (14), – метою більшості проектів є просвіта дітей та молоді (56), інтеграція культури ТОТ з РФ (38), вироблення патріотизму (23), виховання духовних цінностей (21), професійний розвиток діячів культури (21)	– реалізовано 13 проектів на суму 56 457 552 рублів, – проекти реалізовані в напрямках підтримки молодих лідерів в сфері культури (2), проекти, спрямовані на просування традиційних духовно-моральних цінностей (2), проекти про важливі історичні події та діячів суспільства (2), проекти про Донбас (2), проекти про єдність з Донбасом (1), проекти про етнокультурне різноманіття Росії (1), проекти, присвячені всеросійській громадянській ідентичності (1), проекти про історичні досягнення та героїв Росії (1) – метою більшості проектів є популяризація чеченської культури та традицій (8)
Знищення культурних об'єктів	
материкові ТОТ України	Чеченська республіка
– масове та системне вилучення та знищення української та україномовної літератури, – легалізація вивезення об'єктів матеріальної культурної спадщини без документації переміщення, – масове вивезення об'єктів культурної та історичної спадщини з материкових ТОТ на територію т.о. Криму та РФ, – дозвіл на реставрацію об'єктів матеріальної культурної спадщини новоствореним компаніям, що не мають спецдозволів на такі роботи,	– розвиток літератури чеченською мовою та чеченських авторів підтримується місцевою владою, – переміщення об'єктів матеріальної культурної спадщини документується, – вивезення об'єктів культурної та історичної спадщини здійснювалося на основі домовленостей між воюючими сторонами та були повернені на територію Чечні після відбудови культурних закладів, де вони зберігалися, – реставрація об'єктів матеріальної культурної спадщини здійснюється лише ліцензованими компаніями

У результаті дослідження ми у повній мірі спостерігаємо реалізацію теоретичних очікувань 1 та 2, а також спостерігаємо свідчення про підтвердження теоретичного очікування 3, хоча на основі цих даних ми не можемо свідчити про системність цього явища у всіх населених пунктах ТОТ. Для повного підтвердження ТО 3 чи спростування у майбутньому необхідна крос-перевірка з дослідженням, що фокусуються на фізичному насильстві в контексті російської війни в Україні, або проведення додаткового дослідження з фокусом на цю складову.

Ми можемо лише частково свідчити про нав'язування російської культури на всіх щаблях культурної інфраструктури. Частковість зумовлена передусім обмеженням доступу до інформації щодо тимчасово окупованих територій та

дуже спорадичне звітування як російської влади, так і місцевих акторів на ТОТ щодо культурного життя на цих територіях. Важливо зазначити труднощі з доступом до інформації і щодо Чеченської Республіки, адже обмеженість доступу до публічної інформації є доволі очікуваним симптомом правлячого авторитарного режиму.

Ще однією перепорою для формулювання остаточної відповіді на поставлене дослідницьке питання є неможливість отримання достовірних даних про фактичну реалізацію культурних політик та практик на ТОТ. Втім, виявлені тенденції дозволяють стверджувати про намір здійснення транзиту ідентичності мешканців ТОТ та забезпечення відповідних умов для транзиту ідентичності у вигляді обмеження доступу до пізнання та практикування української ідентичності (за умов наявних фактів про застосування репресій у разі практикування), зміни дизайну культурної інфраструктури та забезпечення матеріалами, кадровою підтримкою об'єктами та засобами для пізнання та практикування російської ідентичності на всіх щаблях культурної інфраструктури.

Для верифікації цієї тенденції у майбутніх дослідженнях в цьому напрямку необхідний аналіз місцевих медіа, що функціонують на ТОТ та повідомляють про проведення тих чи інших культурних заходів на ТОТ для оцінки масштабів цього контактів місцевого населення з російською культурою та верифікувати відсутність проведення заходів чи надання інших можливостей контакту з елементами української культури.

У контексті публічної політики розуміння природи, суті та масштабів дій, здійснюваний Російською Федерацією є критично важливими у контексті розробки політик майбутньої реінтеграції після звільнення окупованих нині територій, особливо в контексті Луганської та Донецької областей, більша частина яких перебуває в окупації 10 років – тобто, одне покоління дітей уже майже закінчило повний освітній цикл в системі російської середньої освіти. Вплив на ідентичність людини передбачає вплив на те, як вона уявляє саму себе. Тому політика реінтеграції має передбачати послідовну консолідації суспільства за умови збільшення кількості громадян, котрі ідентифікують себе як росіяни та для яких українська мова не є рідною. Окрім цього, матеріальні збитки, нанесені Російською Федерацією в сфері культури мають бути включені до підрахунків майбутніх репарацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович, М. (2013). Голодомор 1932-1933 років в Україні в контексті радянського геноциду проти української нації. In Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом (pp. 74–95).

2. Біда, О., Блага, А., Коваль, О. А. Мартиненко, М. Г. Статкевич, Д., Мартиненко, О., & Статкевич, М. (2016). Зі щитом чи на щиті? : Захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України. Українська Гельсінська спілка з прав людини.
https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/Ukraine_kultura_13_09_Layout-1-1.pdf
3. Короткий, Т., & Савченко, Я. (n.d.). Нематеріальна культурна спадщина під прицілом: чи є культурний геноцид злочином? - Юридична Газета.
<https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/nematerialna-kulturna-spadshchina-pid-pricilom--chi-e-kulturniy-genocid-zlochynom.html>
4. Кравченко, А. (2023). Викрадення українських дітей під час війни. У Захист прав дитини в умовах військової агресії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23 червня 2022 р.) (с. 141-144). Одеса: Видавництво «Юридика».
5. Потапенко, В., Тищенко, Ю., Каплан, Ю., та ін. (2023). Культурна спадщина та національна безпека: аналітична доповідь (В. Потапенко, Ред.). Київ: НІСД.
<https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>
6. Романюк, А., Лорян, Р., & Снопок, О. (2023). Інформаційний простір ТОТ: обмеження українських ресурсів та окупаційні проросійські альтернативи. Громадянська мережа ОПОРА.
https://www.oporaua.org/polit_ad/informatsiinii-prostir-tot-obmezhenia-u-krayinskikh-resursiv-ta-okupatsiini-prorosiiski-alternativi-24714
7. Ahmed, A. S. (1995). 'Ethnic cleansing': A metaphor for our time? *Ethnic and Racial Studies*, 18(1), 1–25.
<https://doi.org/10.1080/01419870.1995.9993851>
8. Albert, C. D. (2013). The ethno-violence nexus: measuring ethnic group identity in Chechnya. *East European Politics*, 30(1), 123–146.
<https://doi.org/10.1080/21599165.2013.848796>
9. Azarov, D., Koval, D., Nuridzhanian, G., & Venher, V. (2023). Understanding Russia's actions in Ukraine as the crime of genocide. *Journal of International Criminal Justice*, 21(2), 233–264. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqad018>
10. Bachman, J. (2019). An historical perspective The exclusion of cultural genocide from the genocide convention. In *Cultural genocide. Law, politics, and global manifestation* (pp. 45–62). Routledge.
11. Bauer, Y. (1999). Comparison of genocides. In *Palgrave Macmillan UK eBooks* (pp. 31–43). https://doi.org/10.1007/978-1-349-27348-5_3

12. Bauman, Z. (2000). The duty to remember, - But what? In *Enlightenment and genocide, Contradictions of modernity*. P.I.E-Peter Lang S.A., Editions Scientifiques Internationales.
13. Bell-Fialkoff, A. (1993). A brief history of ethnic cleansing. *Foreign Affairs*, 72(3), 110. <https://doi.org/10.2307/20045626>
14. Benvenuto, J. (2015). What does genocide produce? The semantic field of genocide, cultural genocide, and ethnocide in Indigenous rights discourse. *Genocide Studies and Prevention*, 9(2), 26–40. <https://doi.org/10.5038/1911-9933.9.2.1302>
15. Blum, R., Stanton, G. H., Sagi, S., & Richter, E. D. (2007). “Ethnic cleansing” bleaches the atrocities of genocide. *European Journal of Public Health*, 18(2), 204–209. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckm011>
16. Bulutgil, H. Z. (2015). Social cleavages, wartime experience, and ethnic cleansing in Europe. *Journal of Peace Research*, 52(5), 577–590. <https://doi.org/10.1177/0022343315588339>
17. Bulutgil, H. Z. (2018). The state of the field and debates on ethnic cleansing. *Nationalities Papers*, 46(6), 1136–1145. <https://doi.org/10.1080/00905992.2018.1457018>
18. Выхкова, О. (2021). Музеи Чечни в контексте региональной культурной политики: практики защиты и восстановления культурных ценностей. ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/357050472_MUZEI_CECNI_V_KONTEKSTE_REGIONALNOJ_KULTURNOJ_POLITIKI_PRAKTIKI_ZASITY_I_VOSSTANOVLENIA_KULTURNYH_CENNOSTEJ
19. Clapperton, M., Jones, D. M., & Smith, M. L. R. (2017). Iconoclasm and strategic thought: Islamic State and cultural heritage in Iraq and Syria. *International Affairs*, 93(5), 1205–1231. <https://doi.org/10.1093/ia/iix168>
20. Conversi, D. (2017). Cultural homogenization, ethnic cleansing, and genocide. In Oxford University Press eBooks. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.139>
21. Elbuzdukaeva, T. U., & Bersanova, Z. K. (2022). Ethnocultural processes in the Chechen society in 20th –21st centuries. ~the œEuropean Proceedings of Social & Behavioural Sciences. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2022.11.31>
22. Etkind, A. (2022). Ukraine, Russia, and genocide of minor differences. *Journal of Genocide Research*, 25(3–4), 384–402. <https://doi.org/10.1080/14623528.2022.2082911>
23. Hagan, J. (2009). Prosecuting ethnic cleansing and mass atrocity in the former Yugoslavia and Darfur. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and*

- Crime Prevention, 10(sup1), 26–47.
<https://doi.org/10.1080/14043850903367702>
24. Hayden, R. M. (1996). imagined communities and real victims: self-determination and ethnic cleansing in Yugoslavia. *American Ethnologist*, 23(4), 783–801. <https://doi.org/10.1525/ae.1996.23.4.02a00060>
  25. Heiskanen, J. (2021). In the Shadow of Genocide: Ethnocide, Ethnic Cleansing, and International Order. *Global Studies Quarterly*, 1(4).
<https://doi.org/10.1093/isagsq/ksab030>
  26. Hook, K. (2021). Pinpointing Patterns of Violence: A Comparative Genocide Studies Approach to Violence escalation in the Ukrainian Holodomor. *Genocide Studies and Prevention*, 15(2), 10–36.
<https://doi.org/10.5038/1911-9933.15.2.1809>
  27. Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health. (2023). Russia’s systematic program for the re-education & adoption of Ukraine’s children. <https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/97f919ccfe524d31a241b53ca44076b8/data>
  28. Knuth, R. (2003). *Libricide: The Regime-Sponsored Destruction of Books and Libraries in the Twentieth Century*. Bloomsbury Publishing USA.
  29. Kramer, M. (2001). Introduction. In *Redrawing nations Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944-1948* (pp. 1–43). Rowman & Littlefield.
  30. Lemkin, R. (1944). *Axis rule in occupied Europe*.
  31. Luck, E. (2018). *Cultural Genocide and the Protection of Cultural Heritage*. J. Paul Getty Trust Occasional Papers in Cultural Heritage Policy.
  32. Mann, M. (2005). *The dark side of democracy: Explaining Ethnic Cleansing*. Cambridge University Press.
  33. Mannitz, S., & Drews, F. (2022). *Canada’s violent legacy: how the processing of cultural genocide is hampered by political deficits and gaps in international law*. Peace Research Institute Frankfurt.
https://www.prif.org/fileadmin/HSFK/hsfk_publicationen/prif0322barrierefrei.pdf
  34. Martin, T. (1998). The origins of Soviet ethnic cleansing. *the Journal of Modern History*, 70(4), 813–861. <https://doi.org/10.1086/235168>
  35. Müller-Crepon, C., Schvitz, G., & Cederman, L. (2024). “Right-Peopling” The State: Nationalism, historical Legacies, and ethnic cleansing in Europe, 1886-2020. *Journal of Conflict Resolution/ the Journal of Conflict Resolution*. <https://doi.org/10.1177/00220027241227897>
  36. Nickel, J. W. (1994). ETHNOCIDE AND INDIGENOUS PEOPLES1. *Journal of Social Philosophy*, 25(s1), 84–98.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9833.1994.tb00350.x>

37. PEN America & PEN Ukraine. (2021). UKRAINIAN CULTURE UNDER ATTACK: Erasure of Ukrainian culture in Russia's war against Ukraine. <https://pen.org/wp-content/uploads/2022/12/Ukraine-Culture-Under-Attack-12-20-22.pdf>
38. Petrovic, D. (1994). Ethnic Cleansing - an attempt at methodology. *European Journal of International Law*, 5(3), 342–359. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.ejil.a035875>
39. Raihany, F., Bernard, Y., & Hidajaty, H. (2023). The Subtle Line that Differentiates between Ethnic Cleansing and Genocide. *Andalas Law Journal*, 8(2), 38-50. doi:10.25077/alj.v8i2.57
40. Revko, A., Butko, M., & Popelo, O. (2020). Methodology for assessing the influence of cultural infrastructure on regional development in Poland and Ukraine. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 23(2), 21-39. <https://doi.org/10.18778/1508-2008.23.10>
41. Romaniuk, Anastasiia (2024a). Видатки Президентського фонду культурних ініціатив РФ на ТОТ. figshare. Dataset. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.25953121.v1>
42. Romaniuk, Anastasiia (2024b). Видатки Президентського фонду культурних ініціатив РФ в Чеченській Республіці. figshare. Dataset. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.25962247.v1>
43. Romaniuk, Anastasiia (2024c). Проєкти, реалізовані в рамках національної програми “Культура” на території Чеченської Республіки. figshare. Dataset. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.25962268.v1>
44. Russell, J. (2009). Case Study – Ramzan Kadyrov in Chechnya: Authoritarian Leadership in the Caucasus. In *The Faces of Terrorism: Multidisciplinary Perspectives* (pp. 209–226). <https://doi.org/10.1002/9780470744499.ch12>
45. Schabas, W. (2000). *Genocide in international law: The Crimes of Crimes*. Cambridge University Press.
46. Schabas, W. A. (2022). Genocide and Ukraine. *Journal of International Criminal Justice*, 20(4), 843–857. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqac042>
47. Schmidt, J. (2000). Genocide and the Limits of Enlightenment: Horkheimer and Adorno Revisited. In *Enlightenment and genocide, Contradictions of modernity*. P.I.E-Peter Lang S.A., Editions Scientifiques Internationales.
48. Singleterry, D. (2010). “Ethnic cleansing” and Genocidal intent: a failure of judicial interpretation? *Genocide Studies and Prevention*, 5(1), 39–67. <https://doi.org/10.3138/gsp.5.1.39>
49. UNESCO - Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. (n.d.). <https://ich.unesco.org/en/convention>

50. Walasek, H. (2020). Bosnia and the destruction of identity. In UCL Press eBooks (pp. 224–238). <https://doi.org/10.2307/j.ctv13xpsfp.19>
51. Walling, C. B. (2000). The history and politics of ethnic cleansing. *International Journal of Human Rights* / *the International Journal of Human Rights*, 4(3–4), 47–66. <https://doi.org/10.1080/13642980008406892>
52. Weiss, T., & Connelly, N. (2017). Cultural Cleansing and Mass Atrocities Protecting Cultural Heritage in Armed Conflict Zones. J. Paul Getty Trust Occasional Papers in Cultural Heritage Policy. https://www.getty.edu/publications/pdfs/CulturalCleansing_Weiss_Connelly.pdf